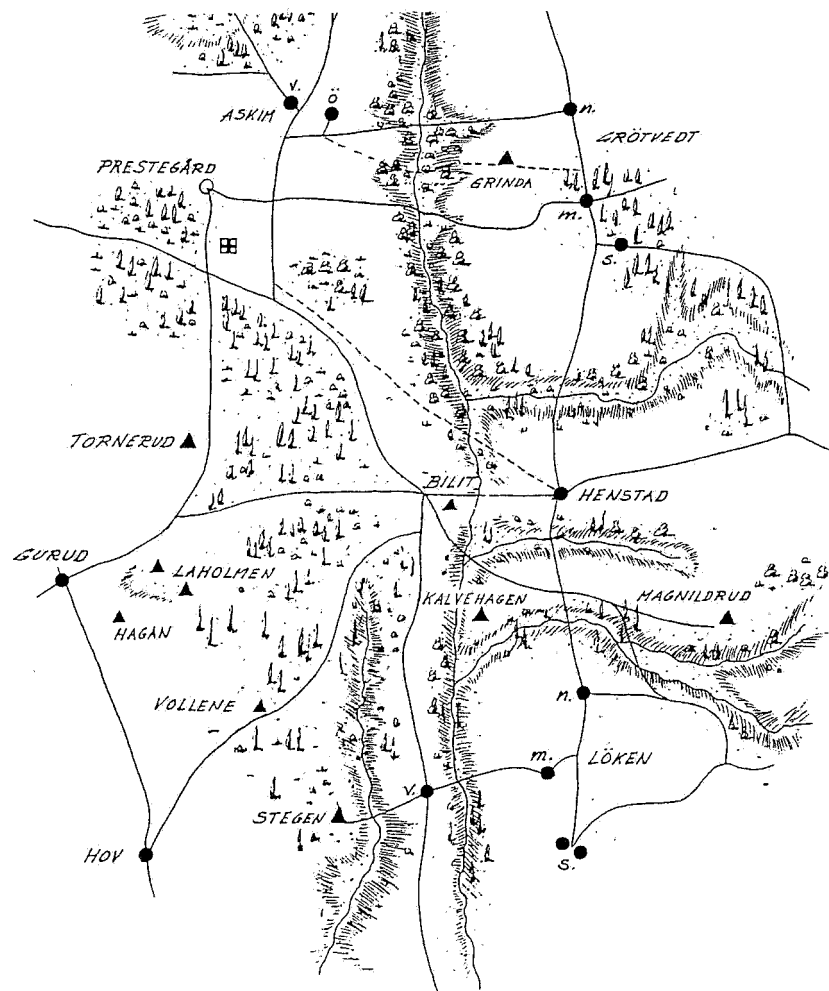

Arne Lystad

Litt fra gamle Askim

Kåseri i Frelsesarmeen 8. november 2004

Denne kartskissen er laget på grunnlag av et noe utydelig kartutsnitt fra 1700-tallet. Plassene Vollene og Grinda var ryddet tidligere, men er ikke med på kartutsnittet. De er derfor plassert ca. der de lå. Det samme gjelder veiene forbi disse plassene. Plassen Kalvehagen er også noe usikker, men ifølge *Gårdshistorie for Askim* lå den vest for tunet på Løken nordre, på en hule syd for senere Askim Sag og Høyleri. Veien mellom Tornerudområdet og Bilet er markert på forskjellige steder på de kartene jeg har hatt tilgang til. For dette kart er valgt en trasé, som sett i forhold til nyere kart, virker sannsynlig.

Litt om gamle Askim

Askim dukker opp av isen

Isbreen over Nord-Europa var for ca 22 000 år siden trolig et sted mellom 2 og 3 km tykk over det som senere ble Askim. Av denne enorme vekten ble jordskorpen trykket ned i den seige og tyntflytende massen jordskorpen flyter på, men da isen smeltet i slutten av siste istid minket vekten og jordskorpen begynte å stige oppover. Denne stigning er ennå ikke over, landskapet stiger fortsatt.

På grunn av isens nedtrykking av jordskorpen, sto havet for om lag 12000 år siden vel 200 m høyere i vårt område. Det vil si at av det senere Askim lå bare en del av Åsermarka over havflaten. Etter hvert som isen smeltet og landskapet hevet seg, ble mer og mer av Askim synlig, og for om lag 7000 år siden var det bare en fjordarm inn til Kykkelsrud igjen av havet som hadde dekket hele bygda.

Steinalder – bronsealder

De første mennesker som kom til Norge fulgte brekanten etter hvert som den trakk seg tilbake. Norge. De kom sydfra, sannsynligvis fra Nord-Tyskland og Jylland hvor det er funnet rester av boplasser fra perioden mellom 13 000 og 11 000 f.Kr.

De første dyrene fulgte også brekanten etter som den trakk seg innover i landet. Etter ca 10 000 f.Kr. kom skogsdyr som elg, hjort innover i de skogkledde, isfrie områdene. Bjørk, furu, hassel, eik, alm og lind dominerte på denne tiden. Det var først omkring 3000 f.Kr. vi fikk gran her i landet.

Den eldste boplassen i Østfold er på Høgnipen i Rakkestad, den er anslått til å være ca. 9-10 000 år gammel, og ble en stund regnet som den eldste kjente steinalderboplassen i landet. De første spor etter mennesker i Askim er fra 7000 år tilbake. På begge sider av Glomma, fra Vammeli til Kjellås, er det funnet rester av mange boplasser. Hvor disse menneskene var kommet fra, vet vi ikke, men det er funnet lignende kulturer øst for oss, bl.a i Russland.

Disse menneskene levde av jakt og fiske, og de fulgte etter viltet hvert som det forflyttet seg. De bodde i skinntelt eller i hytter satt opp av flettet kvist som var leireklint. Det var et hardt liv, ofte med små overlevelsesmuligheter i vårt barske klima. Klærne var av skinn fra dyrene de jaktet på, våpnene var økser av stein eller flint, eller klubber av stein. Det er også funnet pilspisser og spydspisser av flint, bryner som de slipte redskapen med, fiskekroker av bein og søkker for fiskesnører etter disse menneskene.

I bronsealderen fra ca. 1800 f. Kr., fortsatte man en stund med arbeidsredskaper og fangstredskaper av samme materiale. Bronsesakene var lenge bare de rikes eie. Folk gikk fremdeles kledd i huder og skinn, men etter hvert ble det vanlig å bruke klær av tøy, vevet av sauene ull.

De første jordbrukere

Litt frimodig kan vi kanskje si at de menneskene som bodde på boplassene langs Glomma var Askims første innbyggere. De var kanskje også våre første forfedre i bygda, og det er mulig at det var noen av deres etterkommere som etablerte det første jordbruk i det område som ble det senere Askim. Når det skjedde og hvor den første gård i Askim ble ryddet vet vi ikke, men det er ganske sikkert at en av gårdene med såkalt naturnavn er blant de første rydningsbruk i bygda. Naturnavnene er nemlig de eldste gårdsnavn, som for eks. Rom, Åser, Hol, Eik, Haugen, osv. Deretter følger de såkalte *-vingårder*, gårder med navn som i opprinnelig skrivemåte ender med *-vin*, som for eks. Gudim, Ilen, Skjolden og Dæli. Disse gårdene ble ryddet i løpet av de to første århundrene e.Kr. Så kom *heimgårdene*, blant dem Askim, som ble ryddet i tidene mellom 400 og 600 e.Kr. Senere, i vikingtid mellom 800 og 1000 e.Kr., kom *-tvetgårdene*, og *-stadgårdene*, som for eks. Grøttvet, Kvakkestad, Bjørnstad Heiestad osv.

I eldre bronsealder, 1800-1000 f.Kr., begynte man å dyrke bygg og hvete, og etter hvert kom også havren til. Man brant fram små jordlapper hvor det kunne dyrkes korn, og fangstmannen, jegeren og fiskeren ble også «bonde» med korn, ku, geit og sau. Eidsberg blir spesielt nevnt i denne sammenheng på grunn av helleristningene, men vi lå trolig ikke så mye etter i Askim. På søndre Nygård er det funnet skålgroper, og på Offeret ved Gudim ble det i eldre bronsealder bygget en stor gravrøys, en røys av en størrelse som tyder på at den trolig var et gravminne for en lokal høvding eller storbonde. Det fortelles også at det på Åser en gang ble pløyet fram en helleristning, og på Hauger ble en eller flere helleristninger sprengt vekk i åspartiet i tunet i forbindelse med å fylle gårdsbrønnen.

Fra ca. 500 f.Kr. ble bronsesverdene erstattet med jernsverd, jernalderen var kommet til landet, men først etter at man lærte jernutvinning av kelterne overtok jernet for alvor. Det tilfredsstilte først og fremst gårdens behov, men ble også et lovlig betalingsmiddel.

Ved overgangen til jernalderen, ca. 500 f.Kr., ble det en klimaforandring og fattigere forhold. Sommertemperaturen sank og nedbøren økte. Vannstanden i sjøene økte, og torvmyrene begynte å vokse. Tilveksten av gran økte og ble etter hvert den dominerende tresort. Man måtte begynne å lagre forråd for både folk og fe, og dette førte til den første bygging av hus hvor lauv og gress ble samlet for vinterforing.

En kjøpmann Pytheas av Marseilles beretter slik om dette: «I strøkene om den kolde sone mangler det på de finere frukter og er der få dyr, og folk lever av hirse (havre) og annet, grønnsaker, ville frukter og røtter, men hos dem som har korn og honning gjør de sig en drikk derav. Men fordi de ikke har noget klart solskinn tersker de kornet i store bygninger etter at aksene er bragt sammen dit, thi det blir ubrukbart på de åpne terskeplasser på grunn av manglene solskinn og regnskurene».

Men kveg og folk måtte også beskyttes av bedre hus enn tidligere. Det holdt ikke lenger med leireklinte vidjehus. Vi får den første gårdsbebyggelsen. Vi har ikke hustuffer fra denne tiden i vårt område, men det antas at man i våre skogrike trakter utviklet en form for stolpebygg, slik vi kjenner fra de første stavkirkene.

Hedensk kult og kristendom

Gården og ættens trivsel var knyttet til husfaderen. De døde forsøkte man å påvirke med offer, og ættens stamfar fikk stor gravhaug og guddommelig dyrkelse. Horg og stensettinger var rammen om den private kult som ble ledet av «goden», bonden på storgården. På kultstedet ble ofret blod av dyr, -i blant også av mennesker, og det var en sterk slektssamhörighet med de døde.

Hvilke guder man dyrket i steinalderen er usikkert, men i bronsealderen ble dyrket naturguder, for eks. solen. En sannsynlig bekreftelse på soldyrking har vi på Gudim, på gravfeltet som går under navnet *Offeret*. En gang mellom 500 f.Kr. og Kr. fødsel ble det der lagt opp en steinring rundt en offerplass. Slike ringer og offerplasser kjenner vi fra andre steder, men steinringen på Offeret er spesiell. Hvis vi fra sentrum av ringen trekker linjer over to av ringens steiner som ligger utenfor sirkellinjen, kommer vi til soloppgang 22. juni og solnedgang 22. desember. To hellige dager i den gamle hedenske religion. Det synes derfor som at man dyrket solen på denne kultplassen på Gudim.

I vikingtid, 800-1000 f.Kr. dyrket man andre guder, bl.a. Odin, Tor, Frøy, Ullr og flere. I hovet i Tosebygda dyrket man sikkert guden Tor, på Frøshaug i Trøgstad guden Frøy, på Ulltvet nær Mostong trolig guden Ullr, osv. Tiden og religionen var hard og brutal. Vanskapte unger ble satt ut, som det het, menneskeofring til gudene fant sted, og man hadde trelles som ble behandlet som handelsvare. Det er ikke noe som tilsier at forholdene var annerledes i Askim enn andre steder hvor vi vet slik fant sted.

Med den nye kult, kristendommen, ble forholdene bedre for vanlige mennesker. Til Askim kom kristendommen kanskje så tidlig som for ca. 1000 år siden. Ifølge tidligere fylkeskonservator i Vestfold, Asbjørn Bakken, trolig allerede i slutten av 900-årene e.Kr. Vi fikk sannsynligvis den første kirke i Askim på denne tiden, en liten trekirke der steinkirken senere ble bygget. Samtidig ble det vigslet kristen gravplass i bygda, ganske sikkert ved kirken. Det betyr at vår eldste kirkegård trolig er om lag 1000 år gammel, og at de første kristne askiminger er gravlagt der.

Kristningen førte med seg veldige sosiale omveltninger. Familiefaren mistet retten til å sette ut barn for å regulere slektens vekst, det ble forbudt å ha treller, bønn og tilbedelse av gudene for god avling osv., ble bannlyst. En skikk mange en bonde hadde dyrket var «utesitje», det vil si ta opphold på stamfarens gravhaug om natten, og der tålmodig vente på kontakt med den døde for å få råd om et eller annet, ble absolutt forbudt.

Gravlegging av slektens medlemmer på gårdens familiegravsted fikk man heller ikke lov til lenger, de døde skulle nå begraves i signet jord. Det førte til at alle innbyggerne i bygda fikk sin private, markerte grav på den signede plassen. Tidligere var det bare bonden på gården og andre storfolk som fikk synlig gravsted i form av haug på gårdens private gravplass. Alle andre ble brent og restene lagt i en grunn grop i terrenget, i en såkalt flatmarksgrav, som sjelden ble markert.

Riktignok var kirkegården oppdelt i sosiale soner, med spesielle plasser for høyere embedsmenn, for bonden og hans folk, osv., men nå ble selv gårdskaren, tjenestejenta og husmannen gravlagt på samme sted, på den signede plassen sammen sosialt bedre stilt folk. Et forbehold var det imidlertid fremdeles, selv under den kristne kult. Mordere, selvmordere og andre kjeltringer skulle begraves utenfor kirkegårdsmuren eller gjerdet. For dem fantes selv i kristendommen ingen nåde. De var for evig fordømt og fortapt.

Innføringen av kristendommen førte til voldsomme, ofte påtvungne forandringer. Det gikk ikke alltid pent for seg. Misjonstidens konger, biskoper, prester og munkar for fram med hard hånd, med både lemlestelse og landsforvisning hvis man ikke bøyet seg for den nye kult. Hov ble revet, og de gamle kultsteder ble forbudt område, hvis det ikke, som i noen tilfeller, ble bygget en kirke på stedet. Kristningstiden er trolig den vanskeligste tid vårt folk har opplevd.

Steinkirken

Den lille trekirken vi sannsynligvis hadde i Askim ble i 1182 avløst av steinkirken. Jeg har skrevet steinkirkens historie, og jeg er enig med professor Meyer, som i sin tid i Askim forsket fram mye om den gamle kirken, at den var en av de fornemste i Osloegnen. Den var meget spesiell. Veggene var av kvaderstein, det vil si rettvinklede steiner av granitt, *hugget med øks*, sier Meyer. Det er nok ikke brukt øks, men steinene er finhugget, rette og nesten glatte. nesten som de skulle være slipt. Se på portstolpene ved de fire inngangene til den gamle kirkegården. De er satt opp av veggsteiner fra steinkirken. Grunnmuren under trekirken er også veggsteiner fra steinkirken, og de er like rette og fine som steinene i portstolpene.

Steinkirken hadde rikt dekorert barokk inventar, og på brystningene til galleriene var det 14 malerier på treplater av gammeltestamentlige konger og profeter. De ble solgt til en kar i Tomter da kirken ble revet, men 12 av dem er nå tilbake på veggene i kirken. Tavlene, noen treskulpturer og vingene til altertavlen ble siden frambudt til salg på en auksjon i Spydeberg, og Askim kommune sendte 3 mann på auksjonen for å kjøpe disse klenodiene tilbake, men de fant at gjenstandene hadde liten kunstnerisk verdi, og kjøpte ikke. Gjenstandene ble siden solgt til en antikvitetshandler i Oslo, som også ga kommunen anledning til å kjøpe dem tilbake, men det ble heller ikke denne gangen noen handel.

Trøgstad historielag forsto imidlertid verdien i gjenstandene fra den gamle steinkirken, og kjøpte tavlene, en treskulptur og altervingene, og tok vel vare på dem helt til Bent Reidar Eriksen og jeg etter flere forhandlinger med historielaget i Trøgstad for noen år siden fikk en avtale om tilbakeføring av gjenstandene til Askim. Vi hadde litt problemer med riksantikvaren før vi fikk tillatelse til å henge dem opp i kirken, men det gikk i orden da vi etterkom kravet om å montere dem i lufttette monterer, og i dag henger tavlene og altervingene i Askim kirke. Treskulpturen kom også tilbake, og den skal plasseres i det lille kirkemuseet som vi om kort tid skal lage i et ledig rom i kapellet.

Kirken hadde sannsynligvis ikke klokketårn på taket. En historie om bonden Svein på en av Rudgårdene indikerer det. Sist på 1300-tallet ble han bøtelagt for å ha revet «klokketårnet» til kirken. Det virker umiddelbart imponerende at en mann alene kunne klare å rive tårnet på kirkens tak, men bragden var kanskje av mindre format i virkeligheten. Det står nemlig i dommen at han «kom i skade for støpulen», og det forteller oss at det ikke var et tårn på taket som ble revet, men et lite byggverk på marken ved siden av kirken, hvor klokkene hang, og det

lot seg trolig lett rive over ende, for eksempel ved hjelp av en hest og noe tau. Hest og nødvendig tauverk hadde sikkert bonden Svein, for han var rik nok til å eie, eller bruke, to gårder, både Rud i Askim og Sulerud i Eidsberg. Allikevel sved nok boten godt, han måtte nemlig avstå 1 markbol i gården Sulerud i Eidsberg, og det tilsvarte 16 kyr som var en større gårds besetning i den tid.

Det var trolig også gapestokk ved den gamle steinkirken. Kjøstel Westbye på Flatmark har nemlig en halsring til gapestokk som har fulgt med ham fra Store-Rud. Noen historier forbundet med ringen kjennes ikke, men den skal ha kommet fra Askim kirke, blir det fortalt. Hvis det forholder seg slik, hvilket det ikke er noen grunn til å betvile, er den trolig kjøpt til Store-Rud da det, etter riving av steinkirken, ble holdt auksjon over inventar og deler av selve kirkebygningen.

Å bli lenket til gapestokken var trolig noe av det mest skammelige og fornedrende et menneske kunne oppleve. Utstilt på kirkebakken, sannsynligvis foran inngangen til kirken hvor bygdens folk vandret forbi to ganger ved hver gudstjeneste. Man skulle nemlig lenkes fast fra en til tre timer, halve tiden før og halve tiden etter gudstjenesten. Man måtte være sikker på at synderen ble sett av alle som var innom kirken.

Det var mange grunner til å bli idømt å stilles ut i gapestokken. Bøter som ikke ble betalt, fravær fra gudstjenesten uten gyldig grunn, for en vanlig bonde å stille med mer enn fem faddere ved barnedåp, brudd på ekteskapet, føde barn utenfor ekteskapet osv. Forstyrrelse av gudstjenesten kvalifiserte også til gapestokken, ja, selv banning, og i byene gateuorden. I tillegg kunne det bli festet en lapp på synderens bryst, med beskrivelse av hans synd. Straffen ble kalt «at læknes til pælen», og ble avskaffet ved lov av 17. mai 1848.

Henstad

Et kartet fra 1799 viser at det ennå ikke var det vi kan kalle villabebyggelse i det senere sentrumsområde. Foruten gårdsdannelsene Prestegården - Askim - Grøttvet - Henstad - Løken - Hov og Gurud, var ifølge kartet de øvrige bosteder i området trolig bare plassene Tornerud - Vollene - Stegen - Magnhildrud - Kalvehagen – og Bilitt.

Jeg kan ikke i et kort kåseri fortelle om alle gårdene som etter hvert avga grunn til det senere sentrum, Askimbyen, men vi skal se litt på Henstad som ga grunn til første hus i sentrum. Navnet Henstad forteller at en person med navn *Hedin* ryddet *stadr* her, -med vårt språk bosted, en gang i vikingtid, 800-1000 e. Kr. Opprinnelig var Henstad én gård, men en gang mellom 1000 og 1349 ble den delt i to bruk som ble kalt Store og Lille Henstad. Brukene ble igjen slått sammen, men i 1842 igjen delt i to bruk som ble kalt Øvre og Nedre Henstad.

Øvre Henstad hadde det opprinnelige tun fra vikingtid. Tunet lå ved den skarpe knekken på den gamle Korsgårdveien, på venstre side like etter Gimmingkrysset. Husene er revet for lengst, og i dag er det bygget en stor villa på tomten. Da lensmann Berg overtok bruket i 1853 bygde han nye hus, og der fikk Askim i 1857 sitt første poståpneri. På 1900-tallet begynte fradelingen av bruket, og i 1940 var det bare fem mål igjen av Øvre Henstad.

Nedre Henstad hadde tunet inne på det senere fabrikkområdet til Viking Dekk A/S. 1930 ble en del av bruket solgt til A/S Askim Gummivarefabrikk. Husene på bruket ble revet i 1935. I 1852 kjøpte Johan Olsen Nedre Henstad, men allerede et halvt år senere solgte han to tredjeparter av gården. Den tredjeparten han holdt tilbake solgte han året etter til Askim Kommune. Det ble den senere Klokkergården.

Fra 1912 til 1922 var det sagbruk på Nedre Henstad, og fram til ca. 1910 drev Thorvald Løken skysstasjon der. Den ble da overtatt av Johan Hansen Thorud fra Enebakk. Han kjøpte også to parseller av gården, Enevold og Austvold, hvor han bygget to bolighus. På Enevold bygget han huset hvor fru Nilsen Wiker senere hadde sin Londonerbasar, og i uthuset på eiendommen finner vi senere Ivar Ruis kolonialforretning Enevold. På Austvold ble bygget en bygning som ble kalt Østfoldgården, og som i dag vanligvis kalles Børudgården.

Første halvdel av 1800-årene

I første halvdel av 1800-årene var Askim fremdeles bondebygd med jordbruk som hovednæringsvei. Noen håndverkere var i gang med sin virksomhet, vesentlig med vandring fra gård til gård. Askim var et lite prestegjeld, det var stort sett små gårder i bygda, synkende folketall og fattige forhold. Det var vel ikke noe som tydet på at denne bygda skulle bli et industri- og handelssted med betydning for store deler av Indre Østfold.

Bortsett fra Karl Johans kongevei, Sundveien, som var ferdig utbedret i 1818, var veinettet i Askim på den tiden trolig elendig. Det heter i landets veihistorie at den første ferdsel med hjul foregikk etter gamle stitraser, som bare var litt utbedret for å kunne ta hjultrafikken.

I 1814 var det registrert bare 7 håndverkere i bygda, og det var trolig «rene» håndverkere. De fleste bønder kunne nok mer eller mindre i flere håndverk, men det var en kunnskap som vel stort sett kom gården til gode. For eksempel var det smie på de fleste gårder, og om ikke alle bønder var like gode smeder, så kunne de fleste smi det nødvendige til gårdens drift. Det var et typisk selvbergingssamfunn i Askim

De første handelsmenn vandret fra bygd til bygd, og fra hus til hus, kremmere som bar varebeholdningen med seg i ei skreppe, men i første halvdel av 1800-årene var det også noen gårdbrukere som ved siden av gårdsdriften drev litt handelsvirksomhet med utsalg på gården. Man hadde ennå ikke lokaler spesielt beregnet på butikkvirksomhet, og varene ble oppbevart i kasser og skuffer i kjøkken eller kammers. Vareutvalget var også enkelt, trolig begrenset til dagligvarer som kaffe, sukker, tobakk, spicerier, mel, lerret, blåtøy, vevegarn osv. Andre varer folk trengte måtte de kjøpe på handletur til byen, eller når det var marked.

Det lokale handelstilbud var altså beskjedent i begynnelsen, men utover mot midten av århundret ser det ut til at det har blitt behov for å utvide virksomheten. Det heter nemlig at Ole Andersen i 1840-50 årene var bygdens betydeligste handlende, og tilbød sine varer i nåværende kjøkken på Asbjørn Høies Askimgård. Handelen fra bondens kjøkken falt imidlertid bort da det ble faste utsalg med stort varespekter i butikklokaler med disk og hyller.

Sentrum toner fram

Plasseringen av kirken forteller at i folks bevissthet var området rundt kirken allerede for om lag 1000 år siden betraktet som bygdens sentrum. Men det er først i 1852 at det området som senere ble «Askimbyen» for første gang blir offentlig omtalt som «bygdas sentrum». Det hadde da en tid vært krav om at kommunen burde kjøpe en eiendom «midt i sognet», og der bygge kommunebolig med plass for den kommunale virksomhet, som for eksempel Herredstyremøter og fast skole. I 1852 ble saken drøftet i herredsstyret, og det ble besluttet å kjøpe en del av nedre Henstad, som da var til salgs. Bruket var på 70 mål dyrket mark og noe skog. Hovedbygningen ble den senere Klokkergården, som fremdeles huser kommunal virksomhet.

Når den første handelsmann etablerte seg med bosted og forretning i sentrumsområdet, er usikkert. I folketradisjonen heter det at første handelsmann i Askimbyen var Ola Kræmmer, og at han holdt til i ei lita hytte i Prestegårdsskauen, omtrent der grusbanen ligger i dag, men sannsynligvis var dette en meget enkel virksomhet som trolig ikke kan betegnes som handel fra fast utsalgssted.

Den første ordinære butikk i det senere sentrum kom trolig litt før 1850. Det heter at det i 1850 var en form for handel ved Bilitt, og det er mulig det var Iver Hansen som var denne handelsmannen, for i 1850 var han godkjent for salg av øl ved Bilitt. I 1857 var det Skysstasjonen Bilitt som hadde ølrettigheten.

Bilitt

Vi skal se litt nærmere på Bilitt fordi det var første hus i sentrum og første ordinære butikk.

← Bilitt var en liten plass som var ryddet under Henstad i begynnelsen av 1700-tallet, men som i 1790 ble lagt under nordre Løken. Bilitt lå ved veikrysset herredsstyret henviste til når de anbefalte plassering av stasjonen, -ved Henstad Plass. Det var sannsynligvis første hus i det senere sentrum. I 1860 er stedet nevnt som landhandel, og

i 1865 står Lars Andreassen oppført som ølhandler ved Bilitt. Sannsynligvis var da Bilitt et skyssted, hvilket navnet også tyder på. Bilitt – bi litt – vent litt. 1857 var det i hvert fall skysstasjon der, da er stedet i en samtidig beskrivelse kalt *Skydsstationen Bilitt*. I dag ligger gullsmed Geyr Frøland og fotograf Viggo Jensens forretningsgård der butikken og skysstasjonen Bilitt lå.

I begynnelsen av 1870-årene er Theodor Andreassen Løken oppført som ølhandler på Bilitt, og det heter at han på denne tiden solgte både eiendom og forretning til en nystartet handelsforening. 1875 bygget denne handelsforeningen en bygning til på Bilitt, bak den gamle bygningen. Det vil si i bakgården til Torvgården. Den brant senere.

Etter at eiendommen Bilitt hadde skiftet eier flere ganger ble den i 1882 kjøpt av børsemaker H.C.Olsen Maseng, som i den nyeste bygningen drev børsemakerverksted med mange ansatte. Børsemakeren flyttet senere til Oslo med sin virksomhet, og bygningen ble overtatt av hans bror Johannes Maseng som drev landhandel i Bilitt til han i 1918 solgte til slakter og pølsemaker Haakon Woldstad.

På Bilitt var det første bakeri vi kjenner i Askim. Tor Idland har funnet at Even Gulliksen drev bakeri der i 1870-årene. Etter ham kom Karl Strøm, som hadde bakeri også i Mads Borges senere bakeri på Frydheim.

Gjennom årene har det vært mange virksomheter i den gamle bygningen. Bl. a. skysstasjon - landhandleri - børsemakerverksted - urmaker - bakeri - barnekonfeksjon - systue - delikatessforretning. Chr. Steen innom der med sin kolonialhandel, og noen av dere husker sikkert Konstanse Hoel med sin delikatessforretning, og sist Thordis Huse med vaskeri, strykeri og renseri.

Butikken Bilitt

I et intervju om landhandelen ved Bilitt forteller Ragnhild Skjørten til Johan Martin Lund at da hennes far, Johannes Maseng, overtok Bilitt etter sin bror børsemaker H.C. Olsen Maseng i 1898, lå det foruten hovedhuset også et gammelt og forfallent hus på eiendommen. Trolig et uthus fra plasstiden. Huset ble kalt «Skrævet», sier hun, et navn som sannsynligvis har sin forklaring i at det trolig lå omtrent der vi senere fikk Apotekkrisset. Det heter nemlig at området der ble kalt «Skrævet. Dette navnet skal visstnok ha sin opprinnelse i at man var henvist til å «skræve» over bekken bak den senere Apotekergården og Sparebanken når man gikk stien oppover mot Hovskogen, der Skolegata senere kom.

Maseng benyttet i begynnelsen dette hus som lager. Det var flaggstang på taket av huset, og Ragnhild Skjørten forteller at etter folkeavstemningen om unionsoppløsningen i 1905 klatret to av handelsbetjentene opp på taket for å bytte flagg. Den ene tok ned unionsflagget, og den andre heiste deretter opp det rene, norske flagg.

Ragnhild Skjørten forteller at hennes far startet sin forretning i den bygningen som lå ut mot Eidsbergveien, der Frøland/Jensen i dag har sine forretninger. Inngangen til butikken var mot bakgården, men etter en tid ble den flyttet over i sydveggen, mot Eidsbergveien. Maseng satte da inn speilgassruter i butikkvindue, det var Askims første ruter av dette slag. På vestveggen, mot den senere Skakstadgården, ble bygget veranda med inngang til leiligheten. Innenfor verandaen var det verandastue, og innenfor denne en hjørnestue. Taket i hjørnestua ble trukket med papir, og i hjørnene av taket malte Martin Thømt roser. Kjøkkeninngangen ble flyttet til baksiden, – ut mot gårdsplassen, hvor inngangen til butikken var tidligere.

Maseng bygget også nytt lager. Den bygningen lå til veien i vest – omtrent der Alfheimbygget ligger i dag. Lageret var bygget i vinkel, og hadde lagerrom og 4 vedskjul. Der ble lagret jern, kull, smikull og mel. På loftet var det lager for sukker, sviker og rosiner. Vareutvalget i butikken var bl.a. hvitost, prim, kaffe, sukker, kandis, erter, vevgarn, kjørel av forskjellige slag og størrelser, tøy som lå i en egen reol, og tobakk i en skuff. I kjelleren var lager for salt, amerikansk kjøtt, sirup og parafin.

I butikken var det selvsagt spyttebakker, – som ble flittig brukt, trolig til fortvilelse for den som skulle tømme dem og gjøre dem rene til neste dag. Rundt spyttebakken ble for sikkerhets skyld strødd sagflis, – det hendte det ble bom.

Det var ikke bare bygdefolk som var innom butikken. Det hendte det kom folk med kudrifter, i blant helt fra Sverige, og man hadde besøk av bønder som var på dyrskue på jordet

der mølla senere ble bygget. (Posthuset i dag.) Det var vanlig at bøndene byttet melk og smør i varer fra butikken, og når de var ferdig med en slik handel var de i blant innom fru Masengs kjøkken, hvor det ble servert kaffe til praten om de siste hendelser i bygda. Man tok seg god tid den gang.

Betjentene hadde kost og losji, og deres klær ble vasket og strøket. De brukte alltid hvit, stivet snipp når de ekspederte i butikken, og hver dag ble det derfor vasket, stivet og strøket snipp til neste dag bak disken. Disse handelsbetjentene var ofte lærlinger. De begynte i butikk for å kvalifisere seg til å begynne med egen handel en gang i fremtiden. Både Sverre Hoff og Søren Kvakkestad arbeidet av den grunn som betjenter hos Maseng.

Flere av kjøpmennene tok den gang mot melk fra bøndene, og fraktet den videre til stasjonen for forsendelse til Oslo. Maseng hadde leveringsavtale med Meieribolaget i Oslo, og sendte sin melk dit. For oppbevaring av melken fra bøndene kom med den, til den ble sendt videre, hadde han en stor kjølekum som gikk tvers over bygningen i bakgården. Handelsbetjentene hadde spannvasken, men det hendte de også måtte bringe melken til stasjonen, selv om bøndene hadde hver sin pliktdag med slik kjøring.

Bøndene var også forpliktet til å skjære is til butikkens isbinge, kjøre isen fram og stable den i bingen. Isen til Masengs isbinge ble skåret på Børsemakerdammen ved Kirkeveien. Denne dammen lå nedenfor den nåværende grusbanen, omtrent der Rådhusbassenget ligger i dag, og hadde sitt navn etter børsemaker Maseng, som eide eiendommen Herstad, hvor dammen lå. Butikkens isbingen, som var meget stor, lå i det nord-østre hjørnet av eiendommen Bilitt, ut mot nedre Henstads jorde, det nåværende torg, omtrent der Løkkevik senere bygget sin lille butikk.

Skaugen

En annen tidlig bebyggelse i sentrumsområdet var plassen Skaugen. Skaugen lå på nordsiden av den senere Skolegata og var husmannsplass under Hov fra begynnelsen av 1800-tallet til ca. 1875 da plassen ble fradelt. 1938 fikk Anne Fusk Skaugen i gave av sin far Hans Fusk. Bolighuset er restaurert og fortsatt i behold, litt vest for Rådhuset. Hov gikk den gang helt til Kirkegata, det var en stor gård.

Klokkergården

Den vestre tredjeparten av nedre Henstad ble holdt igjen da gården ble solgt 1852. Parten grenset til Hov, Prestegården og Grøtvedt. Et år senere, i 1853, kjøpte Askim Kommune eiendommen for å bruke hovedbygningen til kommunal virksomhet, blant annet til herredstyremøter og skole. Klokkeren skulle også bo der, og stedet fikk derfor navnet Klokkergården.

Etter århundreskiftet begynte fradelingen av tomter, og i 1978 var Klokkergården delt i 57 parter. Etter at skolevirksomheten opphørte har det vært en rekke offentlige kontorer i den tidligere hovedbygningen på bruket, som er eneste gjenværende av brukets hus.

I Klokkergårdens uthus ble i noen år oppbevart noen treskulpturer og andre gjenstander fra den gamle steinkirken. Sannsynligvis endte klenodiene som ved, slik alterringen bedrøvelig endte sin historie på Moen skole, hvor den var lagret. Det fortelles også at uthusbygningen i Klokkergården var et meget benyttet sted for pokerspill. Noen av dagens eldre askiminger husker de smugtittet på denne aktiviteten i sin barndom.

Hus i Hovskogen

(Skolegata)

Hovskogen var den gang området mellom jernbanen og Kirkegata. Byggingen av den nye hovedveien gjennom bygda, chausseen som var ferdig 1857, førte til bygging av tre-fire bolighus i Hovskogen (Langs Skolegata). Da Aabol skrev sin Askimhistorie i 1938 nevner han Hans Dammens hus, Hilmar Kastets hus og Hångmanngården. Den siste lå omtrent der Prix ligger i dag, og er siden flyttet til Bygdemuseet hvor den fungerer som handelsmuseum og møtelokale.

Grønvold

(Lå i bakgården til Romiegården)

Det første bygg vi kjenner på Grønvold huset et garveri med vindmølle. Ifølge en tradisjon ble det bygget i 1865, og var i virksomhet i ti år. Ifølge andre opplysninger var garveriet der allerede i 1860. Haaheim beretter at Gulliksen var i Grønvold med bakeri i 1870. Han var trolig første baker i Grønvold, men allerede 1875 finner vi ham med bakeri i Bilitt, og deretter i Frydheim. Etter Gulliksen finner vi Oluf Berg med bakeri i Grønvold hvor han var til han i 1916 solgte eiendommen og bakeriet til G.W. Romie og flyttet med sin virksomhet til Grindaheim (Gjestgiveriet) ved stasjonen.

I de gamle bygningene på Grønvold drev Romie bakeri og konditori til han i 1920 bygget ny forretningsgård, den såkalte Romiegården. Bakeriet lå fortsatt i det gamle bygget, men forretning og konditori fikk plass i nybygget, ved siden av en manufakturforretning. Det fortelles at Romie hadde egen brødvogn med kusk. 1928 flyttet Johannes Maseng inn i Romies nye bygg med skotøyforretning, «Askim Skotøyutsalg», i et lokale som 1931 ble overtatt av gartner Moen med blomsterforretning.

Videre finner vi Sofie Lunders trikotasjeforretning i gården, og senere Maggi Guderuds bokhandel som ble overtatt av Bjarne Nygaard og videreført til Tore Key Kristiansen. Gjennom årene har det skiftet mellom forskjellige typer forretning i første etasje. De øverste etasjene har tjent mange formål, -leiligheter, pensjonat, legekontor, handelsskole osv.

I 1933 ble det solgt en parsell av eiendommen ut mot Eidsbergveien til Norsk Brændselolje som der bygget en moderne bensinstasjon med et lite verksted. Der var Sigurd Nygaard i mange år med sitt bilverksted. Nygaards velassortert delelager var berømmet i stort distrikt. Sist var det filial av Gimmingsruds bilforretning i Mysen i lokalene som nå skal rives.

Haugerud Folkekjøkkenet

(Omtrent der polet er i dag)

Haugerud ble fradelt nordre Løken 1860. Tunet lå på holen på vestsiden av rundkjøringa ved mølla (sirkustomta). I 1866 hadde bruket stue på 15x12 alen med bordtak. I 1863 var bruket på 61 mål åker og dyrket eng. 1865 var husdyrholdet på tre sauer, det ble sådd 3 t korn og satt 4 t poteter. I 1875 to kuer, ett ungdyr og to sauer. Utover 1900-tallet ble det fradelt en rekke tomter. Omkring 1940 var det 8 mål igjen, men 3,6 mål var fortsatt dyrket.

Fra 1920-årene drev snekker Magnus Dybedahl drosjevirkosomhet fra Haugerud, og fru Dybedahl hadde samtidig restaurant- og kafevirkosomhet på stedet. Det heter også at vogmann Heggen var på Haugerud. Haugerud var i mange år best kjent under navnet Folkekjøkkenet, der ubemidlede kunne hente mat i spann. Denne virksomhet ble betalt av kommunen, med tilskudd av staten.

Holt

En part i Hovskogen, nord for hovedveien (Skolegata), ble fradelt nordre Hov i 1873 og kalt Holt. Småbruket var på 25 mål og grenset i vest til utmarka på vestre Hov, mot nord til prestegårdsskogen og Kirkegata, i øst til Bilitt/Henstad og i syd til hovedveien, den såkalte chausseen (Skolegata i dag), som var ferdig i 1857 og erstattet den gamle hovedveien over Onstadsund.

Johs. Bergersen var trolig første handelsmann med butikk på Holt. I 1850-årene begynte han handel på Bjerkerud ved Oraug, men i 1862 flyttet han butikkbygningen til Holt, utvidet den og begynte landhandel. Det var den senere Haangmanngården, oppkalt etter Gustav Haangmann som overtok Holt etter svigerfaren Johs. Bergersen. Andreas Bolåsen fra Eidsberg murte muligens pipa i Haangmanngården. En regnskapskladd for butikken viser at «Andreas murer har bekommet varer for utført arbeide». Ola tømmermann hadde også «bekommet varer».

I 1880 finner vi en ny handelsmann på Holt, det var Iver Fredriksen fra Gjellestad. Han ble ikke lenge på Holt, for samme året flytter han sin handelsvirksomhet til Skoven, til ei lita stue som i 1875 var bygget på sydsiden av hovedveien (Bospareklubben i dag).

Fradeling av tomter fra Holt begynte i 1890-årene, men gårdsdriften fortsatte til omkring første verdenskrig. 1918 ble Haangmanngården skilt ut fra en villaeiendom som lå bak Haangmanngården. (På den nåværende Rådhusplassen). Den fradelte part fikk bruksnummer 73 og navnet Hagen. Navnet Hagen kommer kanskje av at den fradelte part var en del av bruket Holts havnehage ut mot chausseen. Villaen som Hagen ble skilt ut fra var trolig hovedbygningen, eller lå på samme sted som bruket Holts hovedbygning hadde ligget. Villaen og småbruket Holt hadde nemlig begge bruksnummer 3. Seneste eier av villaen bak Haangmanngården var Henning Brandbu.

Blant senere brukere av Haangmanngården finner vi Aksel Kapaasen, Ole Olsen Bakkene og Arnt Kristensen som bl. annet drev innstallasjonsforretning (Smaalenenes Elektriske Forretning), Johannes Dahl med bilverksted (og Hermine Juel Krosby ?)

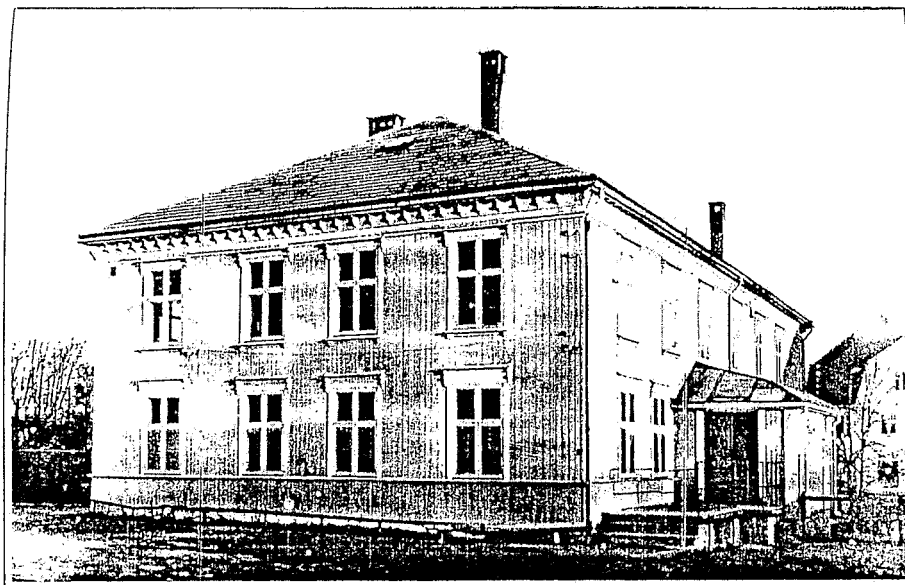
1932 ble Haangmanngården og tilliggende jord solgt til Askim Bondeungdomslag, Askim Landbrukslag og Askim Bondelag. Dette, og resten av Holt som eides av Henning Brandbu, ble 1964 solgt til Askim Samvirkelag. Østfold Samvirkelag overtok tomten i 1976 som tomtegrunn for varehuset Prix som ligger omtrent der Haangmanngården lå.

Skoven

(Bospareklubbens boligblokk)

Bospareklubbens boligblokk er som nevnt bygget på plassen Skoven. Om Skoven har vært plass under Hov er ikke kjent, men tomten er i hvert fall opprinnelig Hovgrunn. Skoven er nevnt første gang i 1875, og var visstnok bare ei stue på tomta. Det heter imidlertid også at det var et hus på Skoven allerede i 1850, og det kan stemme. Aabol forteller nemlig at da chausseen ble anlagt ble det bygget en tre-fire hus i Hoffskogen, og at det ene av dem var skomaker Hilmar Kastets hus på eiendommen Skoven.

I 1875 ble det bygget ny stue på Skoven, og skredder Anders Eriksen bodde der, heter det i Gårdshistorien. Det var vel i denne stua Iver Fredriksen fra Gjellestad begynte sin forretning etter flyttingen fra Holt i 1880. Hvor lenge Iver Fredriksen drev handel på Skoven er ikke kjent, men det var trolig bare noen få år. En festeseddel fra 1886 viser nemlig at da bodde skredder Anders Eriksen på Skoven. Etter Skredder Eriksen var det trolig handel igjen i den lille stua, for i Gårdshistorien heter det at landhandler Kristian Larsen døde på Skoven i 1898, og at han var siste landhandler på stedet. Gunerius Olsen er også nevnt på Skoven.

Fram ble bygget som kommune- og forsamlingslokale i 1898, etter tegninger av A. C. Furuholmen, og brant ned i 1935. I dag ligger Askim Sparebank her.

Litt om levemåten i Askim og bygdene rundt i slutten av 1700-årene og 1800-årene

Jeg har vært rundt i mange lag og foreninger og fortalt om gamle Askim. Når jeg har kommet så langt i kåseriet har jeg fortsatt med å fortelle om sentrumsutviklingen, om husene som etter hvert ble bygget og hvem som bygget dem.

Dette kan dere imidlertid lese om i bygdebøkene som har kommet etter hvert, og som kan lånes på biblioteket. Spesielt interessant er Tor Idlands bok "Fra ville stryk til fossekraft". Jeg har derfor lyst til heller å fortelle dere litt om dagliglivet i det gamle Askim, hvordan folk levde, hva de spiste, hvordan de var kledd osv. Dette er også en del av det gamle Askim, og kanskje en vel så viktig del av bygdas historie som hvem som bygde husene i sentrum, og når.

Askim var en bondebygd hvor de fleste innbyggerne var knyttet til jordbruk. Maten man levde av bar derfor preg av dette. Det meste var selvdyrket på egen jord, enten på bondens gård eller på husmannens plass, og først og fremst var det mat basert på mel og melk. Helt til 1830-årene var poteten nærmest ukjent i distriktet. Før poteten ble alminnelig brukte man neper og kålrabi som ble servert som stappe eller stuing, og brukt sammen med flatbrød.

Den første potetdyrking vi vet om i distriktet foregikk i Rakkestad. Omkring 1818–20 hadde man på en av de større gårdene der en havseng med poteter. Etter at jorda i senga var godt bearbeidet og gjødslet stakk man huller etter ei snor og slapp poteten ned. Etter hvert ble poteta populær, og på Huseby i Eidsberg ble det i 1929 satt hele 19½ tønne poteter.

Havren var i begynnelsen det vanlige brødkorn. Brødet var alminnelig flatbrød, men man bakte også lefse av havremelet. Rugen avløste etter hvert havren som brødkorn, og da ble mykt brød mer alminnelig. Det myke brødet var to typer. Det eldste var store, runde kaker, omtrent en tomme tykke, og deigen var satt med gjær. Senere kom det alminnelige surbrød som ble satt med surdeig og "grislet" før det ble stekt. (grisle vil si at man tok ut brødet når det var halvstekt og hadde vann over det, hvoretter det ble satt inn i ovnen igjen). Mykbrødet utkonkurerte imidlertid ikke flattbrødet, fortsatt var det i lang tid en viktig del av kostholdet, – og selv i vår tid er flatbrød populært.

Ved siden av havre var bygg en viktig kornsort i husholdningen. Byggmel ble brukt som mel eller gryn til grøt og velling. Det var imidlertid ikke alminnelig til hverdag, byggmelet ble brukt mest til helligdagene eller ved høytidelige anledninger. For eksempel til grøt ved siden ribba julaften. En del bygg bruktes også som malt til maltøl som man brukte i hver husholdning. Især om sommeren var ugjæret maltøl en alminnelig og daglig drikk.

Etter hvert overtok hveten som matmel. Hveten ble her i fylket dyrket først i Moss, og tidlig i 1800-årene var den kommet til Råde, hvorfra den spredte seg østover og nordover i fylket. I Eidsberg ble hveten dyrket i 1836, og nevnes omtrent samtidig i Spydeberg og Rakkestad. Det betyr sannsynligvis at vi hadde hveten i Askim også på denne tiden.

Kjøttmat hørte selvsagt til kostholdet, men ferskt kjøtt var sjeldent. Slaktningen forgikk før jul, og det ble vanligvis slaktet en gris, ei ku eller en okse, og noen sauer. Flesket og kjøttet ble saltet ned til bruk for kommende år, og noe ble speket eller røkt. Man brukte også saltet blodmat, salt eller sur blodpølse var alminnelig utover vinteren. Dessuten ble det brukt en mengde brisling og sild, mange steder var sild vanlig kost ved flere måltider.

Berthe Steinhytta i Sketve fortalte en gang om hennes erfaringer med sild, – eller rettere sagt hennes dårlige erfaringer med silderester. Jeg har lyst til å fortelle litt om Berthe fordi hennes skjebne gir et uhyggelig bilde av hvordan enkelte fattigfolk levde i 1800-årene.

Steinhytta var en liten plass inne i skogen. Som vanlig på slike små plasser var det et bolighus, et uthus og en brønn. Det var ryddet noen små jordlapper til potetdyrking, men om det var vanlig med ku på bruket er ikke kjent. Bolighuset var lite, den ene halvdelen av tre, og den andre av stein. I steindelen var det kjøkken med jordgulv og grue, og i tredelen ei lita stue hvor veggene var tapetsert med avisepapir.

De eneste personer man vet har bodd i Steinhytta er Berthe, hennes mann Ole Eriksen og deres barn. Hvor Ole er fra vet jeg ikke, men Berthe var fra Bunes under søndre Mørk i Spydeberg, og født 10. april 1832. Ole Eriksen arbeidet på et sagbruk på en gård i Sketve, og et

av oppgjørene for dette arbeidet var ei ku fra sagbruk- og gårdeieren. Kua ble hentet om høsten og plassert i uthuset på Steinhytta. Utpå vinteren døde Ole Eriksen. Da var omtrent halvparten av kua betalt ved Oles arbeid på sagbruket. Allikevel kom bonden og sagbrukeieren og hentet kua tilbake, uten å gjøre opp for den halvparten kua representerte for Oles arbeide.

Etter Oles død i 1868 satt Berthe tilbake alene i fattige kår med ansvar for tre barn. Hun tok da arbeid på gårdene i bygda, blant annet baking og tilberedning av slakt. I den tiden ble det brukt mye sild i kostholdet. Avfallet av silden ble ofte bare sopt ned i skuffen på kjøkkenbordet, og det hendte at når Berthe var ferdig med en jobb på en gård, fikk hun beskjed om at hun kunne «ta med det som ligger i skuffen». En av Berthes døtre har fortalt en gang at disse silderestene var det beste de fikk å suge på.

Men det var glede også i Berthes triste hverdag. Hun var meget gjestfri og hadde mye besøk. Om sommeren var det alltid folksomt ved Steinhytta i helgene, og spesielt St. Hansaften. Folkene fra Toen, Brekka og de andre gårdene i området valfartet da til Steinhytta for sosialt samvær. Det fortelles at folkene fra Toen fulgte en sti gjennom skogen, med Olaf Hoff i spissen spillende på sin fele.

Så fornøyd med sild og silderester var han nok ikke den person som i 1850-årene skrev følgende lille dikt:

Om maarran så er de` sild
av det aller daarligste slage`
me` svinepoteter dertil
aa villing som sildelage.

Om midda`n saa er de` sild
me` poteter aa villing til;
om kvelden de` villing er
me` poteter aa sild til deser.

Om silden var mye brukt i distriktets husholdninger, var derimot interessen for annen fisk liten her omkring. Vi vet imidlertid at noen satte garn, at det på noen gårder også var annen fiskeredskap, som for eks. teiner. I senere tid ble det brukt netting i teinene, men tidligere ble teinene flettet av vier.

Man lystret etter fisk, det vil si at man festet for eks. en tyrifakkell i enden på båten og lyste ned i vannet og avslørte fisken, og når isen hadde lagt seg ”slo man lake”, som det het. Det ble også fisket ørret, harr og gjedde, men ålefiske foregikk vesentlig lenger ned i elva, bl.a. i Sketve. Det er ikke kjent at det var vanlig å røke eller tørke fisken her i distriktet, men det fortelles at fergemannen ved Grønnsund visstnok røkte gjedde, og at det i Rakkestad ble røket og tørket noe fisk.

Melk har alltid vært viktig i husholdningen. Av melk kjernet man smør og ystet ost. Pultost var gjæret ost, ramost var ystet av kjernemelk. Ramosten var små runde oster som man skar i skiver og la på brødet. Av mysen kokte man mysesmør, prim og mysost. Mølsken var brun og lignet primost, men den var innkokt av nysilt melk, og ble brukt i selskaper. Først i begynnelsen av 1900-årene kom margarin.

Maltølet var i gammel tid daglig drikk, men i begynnelsen av 1900-årene gikk det mer og mer ut av bruk, men enkelte steder ble det langt inn i vår tid brygget øl til jul. I Sverige fortsatte også skikken med å brygge øl til bruk som sommerdrikk inn i vår tid, og jeg husker fra et opphold i 1947 i et lite bygdesentrum som heter Sutterhøyden i Sverige, at det hver morgen kom en bil fra et nærliggende bryggeri med en 5-liters flaske med alkoholfritt øl som ble satt på gårdens melkebukk. Det var gårdens leskedrikk på varme sommerdager. Navnet på dette ølet var Husholdsdrikka, og det er den beste leskedrikk jeg har kjent.

I gamle dager var brennevin et alminnelig ledd i kostholdet. For Spydebergs vedkommende nevnes det uttrykkelig av prost Wilse. I selskap ble brennevin alminnelig anvendt i langt inn i 1900-årene. Senere ble det vanlig med kaffe og kaker. (Kaffen kunne være kokt på en blanding av havrekorn og kaffebønner). Husmødrene laget de fineste sukkerbrød, kringler og kaker av alle slag. For en kvinneforening gikk det ikke an å ha en tilstelning uten 8-10 forskjellige

kakeslag på bordet. Det er ikke for ingen ting at det i en beskrivelse av matvaner i Smaalenenes amt heter det at neppe noe sted i landet står bakekunsten så høy som i Smaalenene.

Det var vanlig med 5 maaltider om dagen. Prost Wilse har en gang beskrevet ”den daglige bespisning i Spydeberg” i slutten av 1700-årene. Antagelig passer den også for Askim.

”Til *Forduur* (mårramat) for håndverksfolk i ånna, og så lenge det terskes, gis i otta brød og brennevin, eller kake og øl.

Til *Duur* (frokost): Spekesild eller varmt mysesmør på brød, eller myse eller annen ost til brød.

Til *Middag*: Velling alle slag, og til ettermat salt pølse og ellers hva tiden og huset formår. Hver søndag og torsdag erter og kål, og da til ettermat salt kjøtt og fleusk med kålrøtter, og om sommeren ofte surmelksold og spekeflesk.

Til *Eftasvæl* kakeline (smørebrød) med ost på eller kake med mysesmør, eller bare kake og øl, og som aftensmat servertes havremelsgrøt med sur melk, eller gryngrøt.

Om erter og kål skriver Wilse, at det egentlig var en tynn grynelling, hvor man måtte lete etter ertene og fiske etter kålen. Kjøttet den koktes på var det også lite av. Han hevdet at man i Spydeberg ikke likte fisk og at det bruktes alt for lite grønnsaker. ”Det er snart ikke andet end Vælling og Vælling igjen hele Aaret omkring”, skriver Wilse.

I Rakkestad var kostvanene og kostholdet noe mer variert enn i Spydeberg. L. Gjulem skriver en gang at i slåtten begynte man kl. 4 om morgenen, – uten å spise først. Først kl. 5 ble slåttefolket bispist med velling, som ble inntatt med skeer av horn eller tre. Til vellingen fikk man flatbrød med prim og litt smør.

Til middag var det ofte grøt med smør i midten, og tykkmelk. En gang i uka var det gjerne suppe i store fat, som man spiste av sammen. Rull, kjøtt og fleusk var da tildelt på flatbrød, slik at hver fikk sin porsjon. Spiseredskapene var tollekniven og fingrene. Selv i gjestebud var det sparsomt med kniver, da ble vanligvis brukt tallerkener av tre eller tinn til å legge kjøttet på, istedenfor på flatbrød. En kombinasjon av kniv gaffel hadde noen i lomma, og brukte dette redskapet istedenfor tollekniven som lå på bordet.

Suppa med kjøtt sto på bordet i store fat av tre eller tegl, hvorfra enhver langet til seg etter behag. Det ble også sendt rundt lefse, og ølkruset eller ølkanna gikk på omgang fra mann til mann.

Barkbrødet har dere alle hørt om, fattigmannskosten fremfor noen andre. Men barkbrødet ble trolig ikke brukt av bare fattigfolk. Under nødsårene, spesielt de tre sammenhengende årene det var så dårlige somrer et man ikke fikk inn avlingene, ble nok barkebrødet brukt også av bedre stilte mennesker. Barken til baking av brød fikk man av furu, vidje, selje og bjerk. På furua flådde man av den ytre barken så den indre lysegule ble igjen. Den avflådde barken ble så hengt opp til tørk, deretter knust i tremortere og siden malt. Man knuste også bein og malte dem, og frossent korn ble hengt opp og tørket, hvoretter man malte alt, halmen med.

Sorenskriver Bassøe i Rakkestad har også en fyldig beskrivelse av matvaner og levesett i de indre bygder. Hans beskrivelse av maten er stort sett den samme som jeg har referert, men han beskriver også bevertningen ved dugnader, som var ganske vanlig i gamle dager. Skulle en gårdbruker bygge eller reparere, møtte naboene mannsterke opp med både redskap og arbeidskraft og tok et tak.

”Under dovninger (dugnader) gives bedre Mad og flere Retter, særdeles til Middag eller Aften, saasom: Suppe, Kjød, Fleusk, Grød, Pølse, Fisk, og undertiden Steeg, af et eller andet Slags, Kager og Smør, foruden Øl og Brændevin til Nødtørftighed”.

Til vanlig var imidlertid ikke levemåten i mat og drikke overdådig blant almuen, man spiser vel ofte, men ikke meget”, sier Bassøe.

Om "Klædedrakten" i slutten av 1700-årene sier Bassøe at den er av hjemmelaget vadmel og værken. I tidligere tider var fremmed, grovt Klæde meget brukt, men siden Faare-Avlingen er bleven meget forbedret, saa er det Vadmel, som af Ulden spindes, og ved flere valkemøller, hvor stoffet blir gjort bløtere og tettere ved å bli gnidd, bløtet og krympet, bliver stoffet baade smukkere og bedre end fremmede uldne Tøyer".

Og han fortsetter: "Nogle farve dog selv Ulden, førend den spindes, og andre garnet, til adskillige Slags Couleur (farge), og når man ikke har så megen graa Uld, gjør man en blanding af sort og hvid, hvoraf, naar samme bliver vel kardet, udkommer en smuk bestandig graa Couleur.

Deres Klæder bestaa af Frakker, lange og korte Kjoler, Trøjer, Brystduge og Buxer, og Snittet paa de deraf, som bruges til Stats eller helligdags-Klæder, ligner meget det der har været og nu er i Brug i Kjøbstæderne. Til Væste, Undertrøjer og Brystduge, bruges mest ranned og i Drejelsmønster vævet couleuret Værken, som seer godt du. Til Benklæder bruges meget beredede Faare-skind, og i deres Stats-Klæder blanke Knapper. De daglige Klæder som bruges, ere Væste, Trøjer og Buxer.

Man bruger almindelig Uldstrømper, helst hvide, og Læder-Skoe med Spænder, som for det meste her gjøres, og i den senere Tid har nogle fattige Folk, især i Rakkestad Sogn, hvor de af nogen kan gjøres, begyndt at benytte sig af Træ-Skoe til daglig Brug.

Fruentimmerne bruge Skjørter og Trøjer, likesom de der bæres i Kjøbstæderne, mest af hjemmevirket Tøj, både til stats og daglige Klæder, der er kun ganske faa som bruger Kjoler. Derimod ere de fleste til Stats, og at reise med, forsynede med Kaaber, korte Pelse, Kyser, og ved slike Leiligheder bruges og om halsen 1 à 2 Silke Tørklæder. På Hovedet bæres hvide finere eller grovere Pande-Lin, Hylker (hodekappe av lin) og hatte, med og uden Kniplinger, og smaa Huer, og på Fødderne Uld-Strømper og Læder-Skoe med spidse Hæle og Spender. Dog gaae mange med bare Been på Sommeren ved daglig Arbeide.

Til deres daglige Sengeleje bruges en Straa Dyne, en Pude eller Hovedlag, 1 à 2 Strie-Lagen, et ulden Sænge-Klæde eller en Skindfeld til hver Seng. Fjær-Klæder og Lærrets Lagen bruges derimod kun af faa til Stas-Sænge med Omhæng, mest for Fremmede og ved Højtideligheder.

På en vanlig bondegård var det vanligvis følgende bygninger: Våningshus med loft og kjeller. I første etasje en stue med to fag vinduer og skorstein, et kjøkken med vindu og et kammer med vindu. Skorsteinen i stuen dekket også behovet for skorstein i kjøkken og kammer. I andre etasje var det to like rom, hvorav det ene med to fag vinduer ble brukt til senger og oppheng av klær. Det andre ble brukt til oppbevaring av mel, korn og andre matvarer.

Foran huset var det svalgang, innkledd med bord. I svalgangen var det trapp til andre etasje. På noen gårder hadde man jern- eller kakkelovner enten i kammeret eller i rommet i andre etasje. Taket var tekket med takstein av tegl, eller takspån (takflis).

Bryggerhus var det på de fleste gårder. Bryggerhuset hadde skorstein og bakerovn og vanligvis et fag vindu. Stabbur, eller bod, som det også ble sagt, var vanligvis av tre, og to etasjer. I staburet ble oppbevart korn, tørket kjøtt og fleisk, brød og andre matvarer.

Vedskjul hørte med, og selvsagt var det fjøs og låve. I fjøset var det båser for kuene, og ofte en egen avdeling for sauene, og i eget tilbygg til låven var det stall med spelltau for hestene. I rommet før stallen, stallsvala, hang sæletøyet på veggene, og hvis bonden også var håndverker, drev med produksjon av for eks. stoler og bord for salg, hadde han i blant sitt snekkerverksted i stallsvala.

Noen gårder hadde også kjone for tørking av korn osv., og en smie var det på de fleste gårder. Om smeden ikke var kunstsmid som laget flotte låser, beslag og gravkors med kunstferdige kruseduller, kunne de fleste bønder nok i smiekunsten til å reparere gårdens redskap, og kanskje lage noen enkle redskaper.

Sorenskriver Bassøe har også en karakterestikk av innbyggerne i Rødenes, Rakkestad og Skiptvet, og skriver som følger:

"De mangle ikke Høflighed og Tjenestferdighed. De hilse med at bukke sig, tage Hatten af, og tage hinanden i Haand. I det senere Tider begynde nogle, som vil være fornemme, tillige at kysse hinanden.

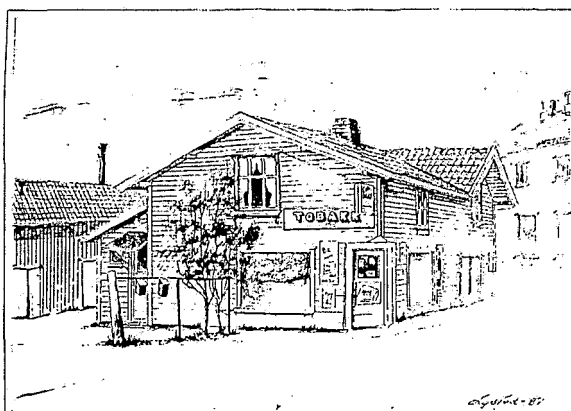
Ved offentlige forsamlinger, hvor det skal tages sæde, (sitte) tilbyder en yngre den ældre, og de mindre Formuende de Rigere, de fornemste Sæder (sitteplasser). I Kirkerne ere de stille og agtpaagivende under Gudstjenesten, og synge alle de forordnede Psalmer, da baade unge og gamle kan læse i Bog.

Men ved Tingene og offentlige Auktioner ere de ikke saa rolige, særdeles udenfor det Rum hvor retten holdes. De tale med hinanden om deres Handlinger og Sager, og nogle drikke saa meget, at de blive berusede og højmælede, og da Forsamlingen ved slike Lejligheder er stor, maa de edrue for at høre hinanden, tale højt, men det er sjelden nogen Tvedragt eller klammeri.

Tyveri er en last som meget foragtes, og om man kan sige, at alle Laster, undtagen Ladhed, i alminnelighed afskyes, saa ere dog nogen tilbøjelig til Drukkenskab, Slagsmaal, Banden, Ukydkshed og smaa bedragerier, særdeles ved Heste-Handel.

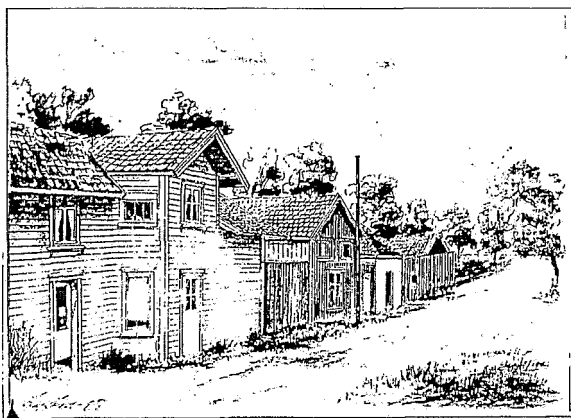
Siden vi i år skal feire opløsningen av Unionen med Sverige, kan det være interessant å gjengi også litt av Bassøes beskrivelse av Indre Østfoldbefolkningens syn på svenskene i slutten av 1700-årene.

Han skriver om dette følgende: "Uagtet Naboskabet med Sverige, og deres Omgang, handel og vandel med de Svenske Undersaatter, skulde de (Indreøstfoldingene) aldrig lade sig bevæge til, frivillig at underkaste sig fremmed herskab, da der er rodfæstet hos dem en Urokkelig Kjærlighed og Troskab til deres Arve-Regentere, og en Mistro til de Svenske, som forplantes fra Fader til Søn, og den Uvillie, ja Had, som krig imellem Naboer medfører, er her efter saa langvarig Fred, endnu ikke gandske utdødd.

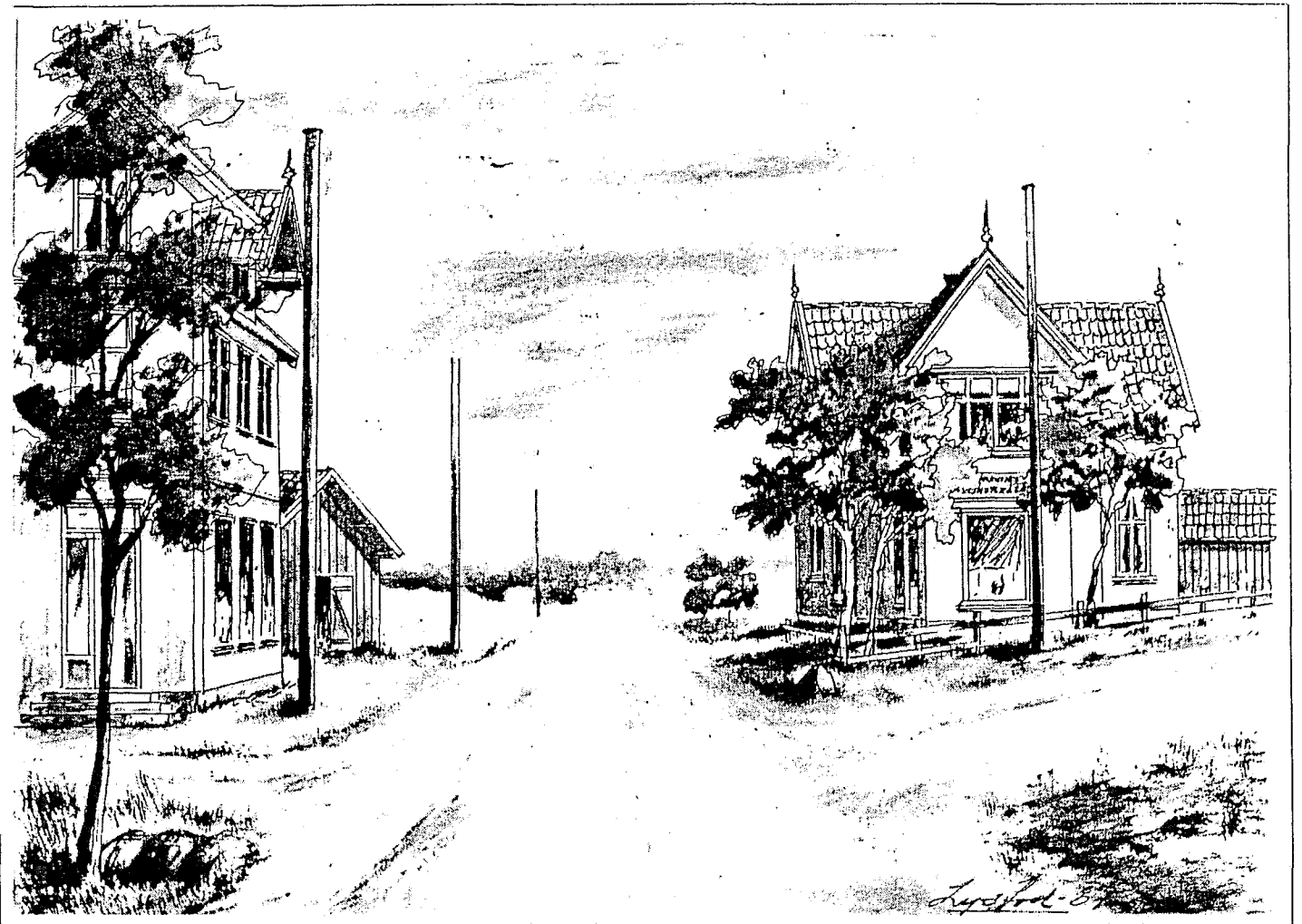
Frydheim

Gulliksen, Strøm og Mads Borge med bakeri, Tveter med frukt og tobakk og til slutt Martin Sørum med frukt, tobakk og godterier.

Baksiden av Frydheim, Mads Borges uthus og Elverkets trafokiosk. I denne delen av huset var det skomakerverksted i mange år. Den Siste skomakeren her var Viggo Hoel. I dag ligger Sentrumsblokka og Indremisjonshuset til denne gata, og Blomsterstua på andre siden.

Kort beskrivelse av noen flere tidlige sentrumsgårder

Henstad Plass

Børudgården (Austvold) til venstre

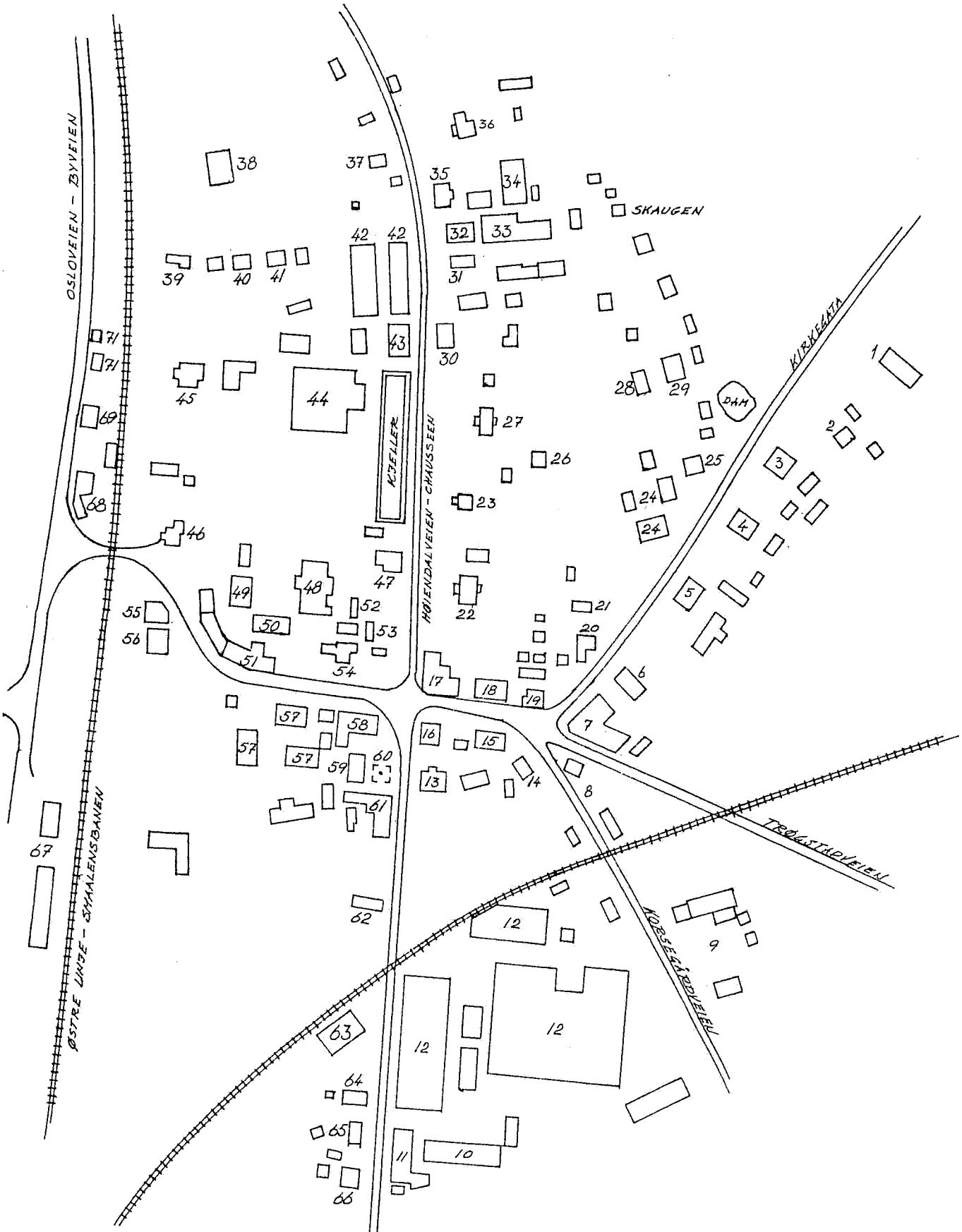
Trøgstadveien rett fram

Fru Vikers Londonerbasar – senere Hjalmar Lunds musikkhandel

I dag ligger Ruibygget på tomten

Sentrum nord for Osloveien

Kopi av kart fra før 1935

Nummererte eiendommer på kartet

1. Klokkergården	37. Skoven (Bospareklubben)
2. Solvang (Anton Jensseg)	38. Heimen (villa/ungdomslokale)
3. Fredriksborg (Fredrik Skjolden)	39. Lunnestad
4. Oskarsborg (Oskar Skjolden)	40. Brænna
5. Finstad (Skjoldengård)	41. Kolberg
6. Bethesda (Frelsesarmeen)	42. Møbelkunsten (trevarefabrikk)
7. Østfoldgården	43. Villa/forretninger
8. Enevold	44. Møbelkunsten
9. Nedre Henstad (gårdsbruk)	45. Villa Aarsten
10. Universal Maskinverksted	46. Stykken (Kolonial)
11. Tvetengården	47. Aarstad (Cafe Rudolf)
12. Viking Gummivarefabrikk	48. Fram forsamlingslokale
13. Bilitt	49. Borgen Trykkeri (Øvre)
14. Byslet	50. Slakteri (?)
15. Alfheim	51. Amalie Dahls gård
16. Skakstadgården	52. ?
17. Apotekergården	53. ?
18. Midtslet (Høyres Hus)	54. Fiskeforretning (?)
19. Frydheim	55. Brannstasjon
20. Lerbekk	56. Første Meieri (Sporten)
21. Hovde	57. Korsvold (Guderud)
22. Dr. Randers/tannl. Skjørten)	58. Romiegården
23. Pensjonat/spisested	59. Grønvold (garveri/bakeri)
24. Skjolden (snekkerverksteder)	60. Bensinstasjon (Sig. Nygaard)
25. Herstad	61. Valstad (Killingmoe)
26. Holt (25 mål fradelt Hov 1873)	62. Første El.verk
27. Hångmanngården	63. Askim Mølle
28. Andre Folkets Hus - Folkets Røst	64. Lindal (villa)
29. Bråtali	65. Kr. Ihlen (villa)
30. Fristad	66. Olaf Huse (villa)
31. Smie (smed Støen)	67. Jernbanestasjon
32. Første Betania	68. Bokhandel/fiskeforretning
33. Askim Mek. Verksted	69. Telefonsentral
34. Snekkerverksted Jens Jensen	70. Muligens Grytebua
35. Gimle (villa/kontor)	71. Første arrestlokale
36. Fagerholt	

Korsvold

(Revet - lå i Guderudparken)

1881 begynte Karl Onstad handel på Korsvold (Guderudgården), men det er først et år senere, i 1882, vi finner at tomten er utskilt. Huset ble visstnok bygget av bygmester Jens Davidsen, som også skal ha bygget dr. Randers villa (Skjørtenvillaen i Randersgate). Davidsen var nordlending og flyttet senere nordover igjen. 1890 overdrar Hans Guderud sin landhandel på Korsgården til Johs. Guderud og flytter sin virksomhet til Korsvold. Det heter at Guderuds forretning var den best assorterte i bygda på den tiden.

Det var også pensjonat i den staselige sveitserstilbygningen, Askims første apotek var der og i senere tid finner vi også skredder Rolf Lindberg med sin virksomhet i bygningen. Den siste i lokalene ut mot dagens gågate var Finn Boger med salg og reparasjoner av radio.

I 1930-årene var det bensinstasjon bygget i mur på eiendommen. Den lå foran villaen, ut mot nåværende Gågate.

Østfold Byggekompani

(Mot Gågata)

Dette er også en Korsvoldbygning, men sannsynligvis ført opp av Guderud etter at han flyttet til Korsvold. Det heter at han også her drev landhandleri, trolig i de lokalene som senere ble tatt i bruk av Østfold byggekompani, som også var en Guderudforretning, startet og drevet av Bjarne Guderud.

I andre etasje var en det en tid kafé, og i bakgårdens lange, lave murbygning, som lå langs grensen mot Valstad (Killingmo), hadde Karl Jahren fra 1927 til langt etter krigen sitt bilverksted. Mellom Byggekompaniet og Romiegården, ut mot nåværende «Gågata», hadde pølsemaker Johannessen sin pølsebu.

Landhandelen ved jernbaneovergangen

(Snackbar'n i dag)

Forretningsgården ved jernbaneovergangen ble bygget av Karl og Thorvald Løken i 1882. Det er dette huset folk flest forbinder med navnet Stykken. Det virker som det er få som vet at Stykken var et større område mellom jernbanen og Skolegata.

Da Thorvald Løken flyttet sin handelsvirksomhet til Løkken på Hovsveien, overtok Frants Halvorsen butikken og drev den til 1895. Deretter finner vi Albert Aarsten som landhandler på Stykken til Thea Nilsen overtok og starter sin kolonialforretning i 1898. Det heter at også Oline Skausgård var innom Stykken med landhandleri, men det har jeg ikke klart å få sikkert bekreftet. Siste kolonialhandler på Stykken var Jens Aamodt som flyttet ut da bygningen ble revet for å gi plass til Trygdekassebygget i «Aarstendammen». Da den gamle butikkbygningen ble revet satte Ole Øvergaard opp en pølsebu der uthuset til Stykken sto tidligere.

Som flere av de andre kolonialhandlere i bygda tok også Thea Nilsen mot melk fra bøndene. Mye av melken ble håndskummet, og melk og fløte ble sendt med jernbanen til Oslo. Regnskapene for hennes forretning viser at hun i vintermånedene tok mot 2-3000 liter, og i sommermånedene opptil 4-5000 liter. På denne tiden var prisen 5.5 ør pr. liter håndskummet melk, 50 øre for fløte og kr. 1,84 pr. kg. smør.

Askim Trævarefabrikk.

(Lå i området mellom Heimen – Randersgate - jernbanen - Skolegata)

1883 ble grunnlaget lagt for den første storbedriften i sentrumsområdet. Det året plasserte A.C. Furuholmen en transportabel tømmer sag på Stykken. Etter to års drift solgte han sagbruket til Hans og Henrik Hoff. Sagen sto sannsynligvis på leiet grunn, for 1895 kjøpte A.B. Aarsten eiendommen Stykken, 20 mål, hvor sagen sto, og samme år kjøper han seg inn i sagbruket med en tredel.

Sagbruket ble da registrert som Askim Aktiedampsag og Høvleri, og det ble bestemt at virksomheten skulle utvides til også å omfatte snekkerihøvling for snekkere. Fabrikken ble registrert under navnet A/S Askim Trævarefabrikk med Aarsten som disponent. Da utbyggingen i

Kykkelsrud startet opp ble det behov for hus og brakker, og man utvidet virksomheten også til byggevirksomhet.

Det ble bygget brakker, og for statsbanene bygget man om stasjonsbygningene i Askim og Spydeberg. 1904 leverte Trævaren dører og vinduer også til Aarstens private byggevirksomhet for Norsk Hydro på Notodden.

Ved byggingen av Rjukan kirke hadde Aarsten noe trearbeide også ved dette bygget. Blant annet ble stolpene til alterringen dreiet av Karl Hoff, og det sies at han ble berømmet for dette arbeidet.

1908 overtok Aarsten alene hele virksomheten som ble utvidet til også kjøp og salg av trelast. 1912 begynte han produksjon av møbler i antikk stil, og snekkermester A.H. Sørli sto for den antikke møbelproduksjonen.

I 1913 begynte man med fabrikasjon av forskalingsduk (Norsk Bacula). Det siste drev Aarsten sammen med ingeniør Monrad Hansen. Etter at Møbelkunsten gikk konkurs omkring 1930 ble eiendommen overtatt av Aksel Lund og Johan Skakstad. A/S Glassvatt startet sin produksjon i lokaler etter Møbelkunsten, og senere finner vi Askim Radiofabrikk og Safir Plastic i bygningen. Etter hvert ble det mange bedrifter som var innom de gamle lokalene etter Aarstens virksomhet. Vi finner her Finholdt med fornikling, og Morten Karlsen, senere også Ragnvald Karlsen og til sist Geyr Karlsen med blikkenslagerverksted. Ved siden av Karlsen hadde Erling Olsen sitt billakeringsverksted, og i andre enden av bygget var lokalene hvor Hans Bergerud, og siden Kjell Moen, drev sitt Askim Vulkverksted.

I resten av bygget var det installasjonsforretning, først Hångmann, senere NEBB og sist ABB installasjon til bygget ble revet for å gi plass til den nye forretnings- og boligblokka som strekker seg helt ut til Dr. Randersgate.

Møbelkunstens grunnmur ut mot Skolegata ble bygget i 1918. På en del av denne bygde Skakstad og Lund i 1941-42 bygningen som går under navnet Dienststelle. I Skakstad og Lunds bygning mot Skolegata ble Hoff og Lund byggevarerforretning etablert, og det huskes i andre lokaler Kristian Skjørshammer med gullsmedforretning, Askim Samvirkelag med konfeksjonsforretning, Ellen Schau og Mary Pettersen med hatteforretning og Berger Haangmann med elektrisk forretning. Mot bakgården var Rolf Melland med sitt legekantor. Senere var også lege Per Spenning i gården med kontor.

Vest for Dienststelle lå et toetasjes trehus som også var en av Aarstens eiendommer. Der var Annette og Fredrikke Skakstad med hjemmebakkeri. Senere finner vi baker Didriksens bakeriutsalg i huset, ut mot Skolegata, leverandøren til mangt et wienerbrød eller en bolle til elever fra skolene i nærheten i friminuttene. Ved siden av bakeributikken var Anna Bech med sin frisørsalong i mange år.

Vest for denne bygningen lå ytterligere en rest etter Aarstens virksomhet, lokalene hvor Juliussen drev Askim Trelastlager. Olav Eek overtok virksomheten etter Juliussen, men bygget etter noen år sitt forretnings- og lagerbygg på den tidligere Vedutvalgtomta ved Trøgstadveien, og flyttet virksomheten dit.

Myrvoll

Når Myrvold ble plass under Hov er ikke kjent, men ifølge Gårdshistorien ble plassen fradelt Hov med 8 mål i 1883. Den grenset i nord til hovedveien (Osloveien), og i øst og sør fulgte grensen Volleneveien. Hvor grensen gikk i vest er usikkert.

1883 overtok snekker Iver Hansen bruket og drev snekkervirksomhet og produksjon av likkister ved siden av gårdsdrift. Gårdsdriften ble drevet til ut i tyve-årene. Fra 1927 finner vi Einar Bjerkes rammeforretning og begravellesbyrå på Myrvold. Bjerke fortsatte også produksjonen av kister. Stua ble revet da E18 ble lagt om, uthusene var revet tidligere. Underveis var bruket oppdelt i mange tomter, og i 1978 overtok Staten eiendommen i forbindelse med utvidelsen av E18.

Skjørtenvillaen

(Skolegata - vis a vis Cafe Rudolf)

Eiendommen heter Solheim og ble skilt ut fra nordre Hov i 1883. Hvem som kjøpte tomten er ikke kjent, men det heter at Jens Davidsen bygde huset før århundreskiftet. Det er heller ikke

kjent at det har vært noen slags handels - håndverk- eller industrivirksomhet i huset, og det betyr at dette trolig er et av de tidlige rene bolighusene i sentrumsområdet. Vi vet at lege Chr. August Randers bodde i dette huset, og det er noen som mener bestemt at det var Randers som lot huset bygge og var der fra starten av sin virksomhet i Askim i 1893. Senere finner vi tannlegene Skjørtten i huset, med både kontorer og leilighet, -i Skjörttenvillaen populært kalt.

Samfundsbygningen:

(Revet)

«Samtalelaget», som ble stiftet på søndre Grøtvedt den 19. januar 1879, oppførte i 1883 sammen med Skytterlaget og ved frivillige bidrag «Samfundsbygningen», bygdens første forsamlingslokale. Samfundsbygningen lå på høyre side av Hovsveien, straks etter Klara Huses eiendom og før Krogs hus (Arne Skjørtens forretningsgård). Etter at Fram brant ble kinoforestillingene flyttet til Samfundsbygningen.

Den flyttbare Amtskole holdt til i Samfundsbygningen fra 1888 til 1890. Det synes som skolen da ble nedlagt i påvente av en fortsettelsesskole. En stund etter siste krig hadde møbelsnekkerfamilien Myrvang møbelutsalg i Samfundsbygningen. Forretningen ble ledet av Erling Myrvang. Siste eier var Østfold Privatbank som rev bygningen og la ut eiendommen til parkeringsplass for bankens kunder.

Løkken

(Tidligere Østfold Privatbank/DnC)

19-3-1885 ble det skilt ut en tomt fra Myrvold, den tidligere plassen under Hov. Tomten var på 862 m² og ble kalt Løkken. Det ser ut til at tomten lå ubenyttet til 1890. Dette året bygde nemlig Thorvald Løken et hus på tomten, og drev landhandel og melkemottak på stedet til han i 1897 kjøpte nedre Henstad. Han solgte da forretningen til Sofie Moseby som fortsatte med kafè, handel og melkemottak til 1911 da datter av Thorvald Løken, Ester, overtok. 1936 kjøpte Østfold Privatbank eiendommen, og «Det gamle Meieriet», som gården ble kalt, ble revet.

Aarstad

(Mansrudgården - Cafe Rudolf)

To år senere, i 1887, bygges nok et hus i sentrumsområdet. Det var Aarstad, i dag kalt Mansrudgården etter fotograf Mansrud som hadde sitt fotoatelier og forretning der fra 1904. Etter Mansrud finner vi fotografene Bakke, Margit Strøm, Gisle Johnsen og sist Randulf Kure med fotoforretning og atelier i bygningen. I hjørnelokalet hadde fra 1940 og mange år framover Fagforeningen sitt lokale kontor, og i samme lokaler var en tid også Vera Sveberg med sin frisørsalong.

Eiendommens uthus lå vest for hovedhuset, i nåværende Dr. Randersgata. Bak dette uthuset lå trolig det omtalte Mansrudsmuget, et navn som Mansrud visstnok ikke likte. Navnet har trolig sin forklaring i at en del av stien mellom Thea Nilsens butikk ved jernbaneovergangen og Høiendalveien (Skolegata) passerte mellom uthuset og et plankegjerdet mot Møbelkunsten. Dr. Randersgate må være opparbeidet etter 1914. Et foto fra 17. mai 1914 viser at uthuset fremdeles er tilstede i traseen hvor gata går i dag.

Mansruds første atelier var i det lille trehuset som lå bak Sparebanken, men siden bygde han ut andre etasjen av Aarstad til atelier med stort vindu både i veggen og taket ut mot Skolegata. Om Mansrud bygget det lille huset eller om han tok i bruk et hus som allerede sto der, er ikke kjent, men sannsynligvis ble det bygget av Mansrud til fotoatelier.

Andre vi vet har vært i det lille huset med sin virksomhet er frisør Carl Solberg, - tapetserer Henry Johansen - Waldemar Kristiansen med kunstmie - Rolf Karlsen/Enok Karlsen med blikkenslagerverksted - og Arve Karlsen med blikkenslagerverksted.

Gamle Betania

(Revet)

Huset lå foran Askim Mek. Verksted i Skolegata. Eiendommen grenset i vest til Gunerius Jensens tomt. Lokalet Betania ble oppført av en frikirkelig forening tilsluttet «Det norske misjonsforbund». Misjonshuset Betania ble innviet 4-11-1888. 1917 kjøpte Bjørkquist eiendommen med påstående hus for ti tusen kroner og etablerte et snekkerverksted i det gamle forsamlingslokalet. Bjørkquist flyttet siden over til håndverkertomta, og lokalene ble overtatt av maler Gotfred Carlson til malerverksted.

Ca. 1930-32 ble Betania kjøpt av Aksel Haga. Han var også maler og samme virksomhet fortsatte på stedet, men med ny mester og eier. Han drev også fargehandel i Skakstadgården. Haga kom fra Eidsberg i 1914 og leide Teigens uthus på Bråtali til første malerverksted. Med tiden kom sønnen Arne inn i firmaet. Han hadde sin utdanning også ved Kunst- og Håndverksskolen, og skilt- og reklamemaling ble en del av bedriftens virksomhet. Han overtok med tiden virksomheten som i hans tid vesentlig ble konsentrert om billakkering.

Frydheim

Det heter i en versjon av Frydheimhistorien at Theodor Løken bygde Frydheim da han i 1870 solgte Bilitt, og det kan være slik. Aabol nevner nemlig Frydheim blant de bygninger som var i sentrum i 1870-årene. Men det virker noe underlig siden tomten er utskilt først 1888. Det heter også at baker Gulliksen flyttet til Frydheim med sitt bakeri før århundreskiftet, og påstanden at det var han som bygde Frydheim kan også virke troverdig. Mads Borge hadde bakeri og utsalg på Frydheim til han i 1919 bygger på eiendommen Midtslet og flytter utsalget dit. Bakeriet beholder han imidlertid i Frydheim.

Etter at Borges bakerivirksomhet i Frydheim opphørte har det vært flere virksomheter i det gamle bakeri: Anna Kulsveens trikotasje, Tveters Frukt og Tobakk og endelig Martin Sørum med Frukt og Tobakk til huset ble revet. Martin flyttet da inn i lokalene i nabogården, i Mads Borges tidligere bakeriutsalg og Olaf Skjoldens noe senere butikklokale.

Lokalet i Frydheim ut mot Kirkegata ble tidlig leid ut som skomakerverksted. Vi finner her skomaker Albert Krogstad, skomaker Karl Lund, skomaker Myrås, skomaker Leif Andersen og fra 1968 Viggo Hoel. Det fortelles at sadelmaker Didriksen også var innom Frydheim en stund.

Først i 1888 ble tomten Frydheim utskilt, og Karl Pedersen Tornerud er den eier som er funnet lengst tilbake i dette område. Hvem Karl Pedersen Tornerud hadde kjøpt eiendommene av har jeg ikke funnet, men gårdsnummeret viser at den ene delen, østre Frydheim, først lå under Henstad nedre, og siden under vestre del av nordre Løken, og den andre delen, vestre Frydheim, lå under Hov (Holt). Når østre Frydheim opprinnelig hadde ligget under Henstad/Løken betyr det at den trolig var en del av Bilitteiendommen.

Frydheim var altså opprinnelig to eiendommer, østre og vestre Frydheim, og fordi østre er fradelt Henstad/Løken og vestre fradelt Hov/Holt får vi en bekreftelse på at den lille dråga bak Borges bakeri, naboeiendommen Midtslet og apotekergården, dannet grensen mellom Hov og Henstad, siden Hov/Løken.

1-12-1912 solgte Karl Pedersen Tornerud østre Frydheim med påstående hus til Mads Borge for kr. 5 000.

Stykken

Det er noe uklart hvor stor eiendommen Stykken egentlig var og når den ble skilt ut fra Hov, men ifølge noen skylddelingsforretninger ser det ut til at den omfattet ikke bare Aarsten/Møbelkunstnerområdet, men også en del av området mellom Dr. Randersgate og nåværende Gågate, fram til Skolegata. De tre småhusene på Aarstenområdet, mot Heimen, Thea Nilsens forretningsgård, Øvre Smaalenenes murbygning, Aarstad (Mansrudgården), forsamlingslokalet Fram og Amalie Dahls gård mot Storgata (Norønakafeen) er alle bygget på tomter som er skilt ut fra Stykkenområdet.

Aabol skriver at Aarsten kjøpte eiendommen Stykken på 20 mål i 1895. Det var før de foran nevnte tomter ble utskilt og bebyggt, bortsett fra forretningsgården ved jernbaneovergangen som ble bygget i 1882 av Karl og Thorvald Løken for landhandelvirksomhet.

Grindaheim

(Gjestegiveriet/Jernvaren)

(DnB i dag)

Goodtemplarlosjen «Fridheim», stiftet 17-2-1884, og avholdsforeningen D.N.T., stiftet 19-4-1887, sluttet seg i 1889 sammen til et selvstendig lag: «Askim Avholdshjem». I 1891 bygget dette lag sitt eget lokale, Grindaheim. Huset ble solgt 1899 for 8000 kroner. I 1901 bygget man nytt lokale, Avholdslokalet I.O.G.T., på nabotomta til Spinneriet.

Fra 1892-98 drev en aktiehandelsforening landhandel i «Askim Avholdshjem». Etter foreningens opphør ble det flere handelsmenn med forskjellig virksomhet: Johan Thorud landhandel - Olaf Eriksen - Johan Tveten - Olav Lindheim i 1914 og far til Oscar Johnsen, frisør. Den siste muligens senere ved Torget?

Jernvaren A/S var også i Grindaheim. Firmaet ble startet i 1918. Fra 1937 aksjeselskap med K. Juliussen som disponent. 1950 ble Jernvaren overtatt av nytt aksjeselskap med Gunnar Riseng som disponent.

Baker Oluf Berg flyttet bakeriet til kjelleren i Grindaheim da han hadde solgt Grønvold til Romie. Det berettes også at Polykarp Pettersen hadde sitt trykkeri i Grindaheim i begynnelsen av 1920-årene. (I kjelleren?)

I første etasje var det foruten forretningslokale også kafé, og i andre etasje drev Anna Svinningen gjestgiveri i slutten av 1920-årene, etterfulgt av Margot og Torstein Hoff. Grindaheim ble revet i 1980-årene, og i dag ruver DnB's bankbygg der Grindaheim lå nær hundre år.

Fram

(Askim Sparebank/parkeringsplass)

1896 ble skilt ut en tomt av Stykken til Grunnlovsforeningen «Yngre Konservatives Forening» og «Den konservative arbeider- og Haandverkerforening». Formålet med tomtekjøpet var å bygge forsamlingslokalet Fram, og året etter, i 1897 ble det overlatt A.C. Furuholmen å føre opp bygget. Offisielt heter det at Fram var første kinolokale i Askim. 1906 overtok Askim Sparebank eiendommen og flyttet inn med sin virksomhet. Den kommunale virksomhet var også en tid lagt til Fram. Bygningen brant 1935.

Skjoldenverkstedet i Kirkegata

1897 kjøpte brødrene Oskar og Fredrik Skjolden tomt i Kirkegata for bygging av snekkerverksted hvor de skulle produsere møbler. Tomten, som lå på hjørnet av Kirkegata og den senere dr. Randers gate, ble fradelt eiendommen Holt. Huset de bygde på tomten inneholdt verksted i første etasje og leiligheter for de to eierne i andre etasje. I begynnelsen av 1920-årene ble det bygd en murbygning på samme tomt, og snekkerverkstedet ble flyttet dit. Det gamle verkstedet ble møbelforretning og utstillingslokale.

Brødrene bygde etter hvert også husvære for sine ansatte. De hadde tre-fire læregutter og treskjærer i arbeide, men arbeidere ellers var ofte en blanding av snekkere fra stedet og vandrende snekkersvenner, vandrende geseller, som var vanlig på den tiden. Brødrene var etter tiden moderne i markedsføring av sine produkter. Ved jernbanen sto det nemlig et stort skilt med teksten: Brdr. Skjolden. Alt i Møbler. Barnevogner.

Det første huset er nå revet, men murbygningen er bevart. Murbygningen var Ernst Haakonssons første bygg i Askim etter at han hadde vært med og fullført Askimbyen skole. Huset, som kalles «Høvleriet», eies i dag av Askim Kommune og disponeres av biblioteket og Historielaget til forskjellige kulturformål.

Området på den andre siden av Kirkegata, fra Frelsesarmeen til Solvang, siste villa før Klokkergården, kalles av noen for Skjoldenbyen. Denne siden av Kirkegata tilhørte Nedre Henstad, og ble utskilt derfra i 1901. Øverste huset heter Fredriksborg og tilhørte Fredrik Skjolden, neste hus het Oskarsborg og tilhørte Oskar Skjolden, og siste hus, Finstad ved siden av Frelsesarmeen, ble bygget av Skjoldenbrødrenes far Ole Kristensen Finstad. Ole Kristensen var i over 20 år aktiv i Askim Indremisjon.

Fredrik Skjolden drev ved siden av møbelproduksjonen også skyssvirksomhet, – med egen

bil og sertifikat fra 1915. Broren Oscar var også virksom utenfor verkstedet. I 30 år var han politibetjent i Askim, og i en årrekke brannsjef.

Per Springar

Den vel mest omtalte og berømte person i de indre bygder på denne tiden var trolig Peder Springer, eller Per Springer, som han vanligvis ble kalt. I min barndom fortaltes mange historier om denne stortyven. Gjentatte ganger er det i 1904-årgangen av Øvre gjengitt historier om Pers besøk i nabobygdene, og det fortelles av gamle folk at han visstnok også var innom Askim. At man også her ventet besøk av stortyven, og tok sine forholdsregler, fortalte en gang Ragnhild Skjørten.

Østfold Privatbank holdt den gang til på Vammeveien. Hellum var banksjef, Sigurd Valseng bokholder og Ragnhild Skjørten kasserer. Det var enkle forhold i banken. Selv om det rådet en viss frykt for at «Springer'n» kunne komme innom banken på sine raid, hadde hun allikevel pengene bare i en skuff i arbeidspulten. Askimbyens politikonstabel Oscar Skjolden syntes tydeligvis ikke noe om denne lettvinde omgang med bankkundernes penger når Per Springer var i området, så han ga Ragnhild en revolver til å forsvare seg med om hun skulle få uønsket besøk. Dette syntes ikke Ragnhild noe om, fortalte hun, og la revolveren i et rom bak pengeskuffen.

Men om Per Springar ikke var innom Askim, hadde man i bygda andre kriminelle personer som laget bråk. I sak nr. 4 i Askim Herredsstyre den 10. juni 1903 ble behandlet en søknad fra politibetjent Løken om en erstatning på kr. 50,- fordi han ved en arrestasjon ble så forslått, at han i lengre tid var arbeidsudyktig. Det betyr ganske enkelt at han hadde fått skikkelig juling av en eller flere han hadde forsøkt å arrestere. Løken fikk sin femti kroner av Herredsstyret.

Byslet

(I dag bakeriutsalg - mot Henstad Plass)

Byslets eldste historie er ikke kjent. Tomten ligger på husmannsplassen Bilitts område og må en gang ha vært en del av plassen. Senere er tomten nevnt som skredder Wehrnlunds tomt med skredder Wehrnlunds hus. Det heter at Wehrnlund kom fra Sverige og begynte sin virksomhet i Askim i begynnelsen av 1920-årene, og det fortelles at han samarbeidet en kort stund med skredder Tanum.

Huset hadde tidligere to forretningslokaler ut mot Henstad Plass. Nærmest torget var Wehrnlunds skredderforretning, og mot Alfheim hadde skomaker Myrås skoutsalg og skomakerverksted. Skredderverkstedet lå bak forretningen, mot bakgården. Skomaker Martin Holien hadde også verksted i Byslet. Det var fram til 1930, og det er vel mulig han overtok verkstedet etter Myrås.

Da Byslet ble solgt til slakterbrødrene Ruud fra Trøgstad ble de to forretningslokalene slått sammen til ett lokale hvor kjøperne etablerte Brødrene Ruuds kjøttforretning. Gården tilhører nå Reidar Ruud, og i den tidligere kjøttforretningen er det dag bakeriutsalg.

I hjørnet Byslettomta, ut mot Torget, og hvor vi senere finner Johs. Bar, var det tidligere en vannpost over en uthulet granittblokk. Dette var vanningsplass for hester og vaskeplass for torghandlerne.

Spinneriet

Det er ikke kjent når spinneribygningen ble bygget, og når Spinneriet ble etablert. Bygningen lå vest for tomte hvor Smaalenenes Sementstøperi var i virksomhet. Det vil si der vi senere fikk «Glimmeren» og til slutt kommunens lager.

Noen mener at O.W.Gundersen startet spinneriet. Han var grosserer. Det blir også hevdet at bygdas første kinoforestillinger var i Spinneriet, før framvisninger i Fram. Dette blir imidlertid betvilt av andre. Ca 1925 brant spinneriet, og det fortelles at Thorbjørn Johansen, som bodde i annen etasje, fikk med seg bare fela da han måtte rømme huset. Etter at spinneriet brant ble tomten benyttet til sirkusforestillinger.

Det skal ha vært flere håndverkere i Spinneriet. Nevnt er rørlegger Thorleif Olsen med verksted, blikkenslager Gundersen med verksted, snekker Bjørkquist m/familie og verksted,

Sjøvall med snekkerverksted, og snekker Sigvart Moen med verksted. Moen startet eget verksted i 1915 i Askimbyen, og det er mulig det var i de gamle spinnerilokalene. Ellers blir fortalt at Oline og Olaves Kristiansen, Josefine Stensby og fru Zettergren i sin tid bodde i Spinneriet.

Hovde

(Huset bak Blomsterstua)

Huset ble bygget av Aksel Haga. Når er usikkert. Haga brukte det delvis i forbindelse med sin malervirksomhet, men solgte siden eiendommen til drosjeeier Arthur Rustad. I hjørnet mot Randersgate og Kirkeveien ble i 1924 leiet ut litt av tomten til stenhuggervirksomhet. Leietageren var en svensk stenhugger som het Carlson. 1939 overtok stenhuggermester Kåre Pedersen virksomheten.

I dag er det kafé i huset, og den gamle stenhuggertomta er delvis beplantet.

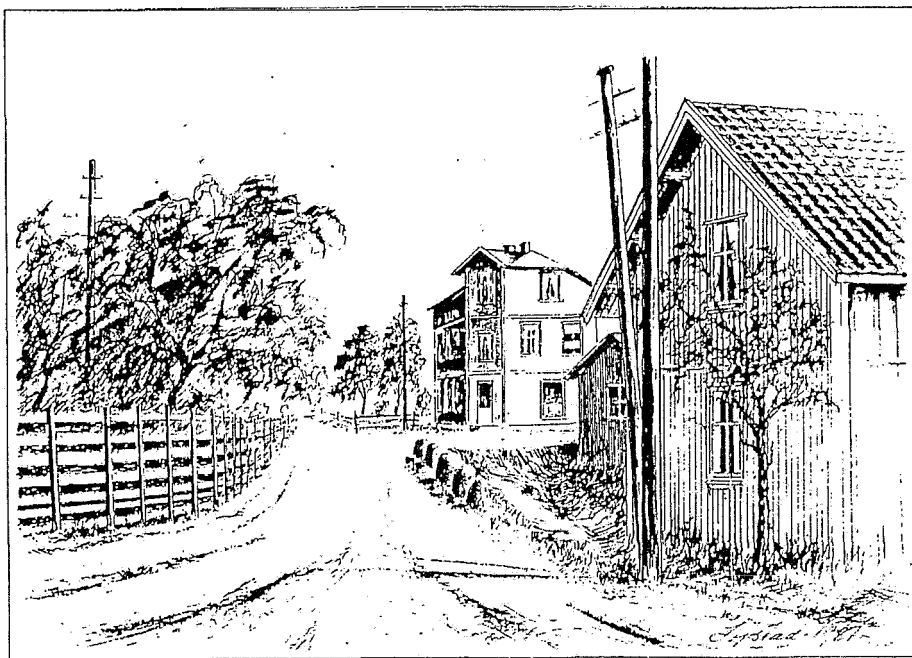
Lerbekk

Foran nuværende Blomsterstua, hvor det i dag er en liten plen, lå i sin tid Lerbekk. På enkelte gamle bilder, tatt fra Henstad Plass, kan huset skimtes på venstre side av Kirkegata, litt overfor Mads Borges bakeri Frydheim. Tomten på 1580 m² ble utskilt fra Holt i 1900. Kristian Aastorp er plassert i Lerbekk, som skomaker og kafévert. Det er fortalt at skomakerne Leif Andersen og Myrås helt sikkert var i Lerbekkestua med sin virksomhet, og skomaker Krokstad blir av noen plassert der. Noen hevder at Lerbekk brant i 1930, andre sier noe mer svevende i 1920-årene, mens atter andre påstår at huset brant ca. 1935.

Vestre Løken

Eget bruk fra 1773. Plassen Stegen ble 1880 fradelt Hov og lagt til vestre Løken. Før 1940 var hele vestre Løken utparsellert. Husene til vestre Løken lå på Vammaveien, på begge sider av Stegenvegen og Vammavegen. De fleste av uthusene lå der Bekkevarvs forretningsgård er i dag. Den gamle bygningen rett overfor Bekkevarvs forretningsgård, på nordsiden av Stegenvegen, var en tid hovedbygning. Oluf Berg kjøpte den i 1928. Bryggerhuset, svært ombygget, ligger på østsiden av Vammaveien.

Fra 1900 var det privat skysstasjon på Løken vestre, og fra 17de mai 1914 hadde denne skysstasjonen bil til frakting av pasasjerer.

Jernbanegata

Stasjonsparken til venstre – Grandaheim (jernvaren) rett fram – første telefonsentral til høyre

Litt Frelsesarmehistorie

Klipp fra Askims Avis og Øvre Smaalenene

21de Mai 1902

Frelsesarmeen har naa stationeret sig her og har leiet Afholdslokalet til sine møder for resten af indeværende aar. Ogsaa methodisterne tænker paa at leie fast lokale og faa regelmessige møder.

14de Januar 1903

Mange klager over de Spektakler, som følger Frelsesarmeens Møder saavel inden Huse som paa Veien udenfor. Flere Inserater er os tilstillet i den Anledning, som vi dog af flere Grunde ikke indtager, men naar vi gjør Frelsesarmeen opmerksom paa dette, saa haaber vi den gjør hva den kan for at afvende Klagerne. Frelsesarmeens Møder bør ikke faa karakteren af Spektakelmøder, hvortil Samfundets Bærme søger hen for at give sine Lidenskaber frit løb. Armeens Virksomhed blir paa den maade demoraliserende istedet for moraliserende paa Samfundet og Armeen taber sin Sympati blandt forstandige Folk.

28de Januar 1903

Hr. Redaktør!

Undertegnede aflagde Søndag den 25de et Besøg i Frelsesarmeens Møde. Da jeg gik did, tænkte jeg at faa høre Guds Ords Forkyndelse, men istedet derfor fik jeg bare Raaskab. At Ungdommen i Askim er saa raa, havde jeg aldri tænkt. Det ser for mig ud slik, at jo mere Guds Ord forkyndes, des mere Raaskab blir der.

Men ikke Ungdommen alene, men gamle, aldrende Mænd, som burde vide bedre end at gaa dit, hvor Guds Ord forkyndes, for at holde Kvalm. Jeg vil henstille til alle, der har med religiøse Møder at gjøre, at de tar Raaskaben ved Vingebenene, saa at de faar Respekt. Det er ikke saa rart, at Raaskaben gaar over Grenserne paa Møder, hvor berusende Drikke er det første og det sidste, naar det kan arte sig slik paa Møder, hvor Guds Ord forkyndes. G.N.

27de Mai 1903

Frelsesarmeen har nu kjøbt Tomt ved Askim Station og skal bygge sit eget Hus. Tomten, som er kjøbt af Herr Løken, Henstad, for Kr 700.00, grændser ind til Brødrene Skjoldens Eiendom.

13de Juni 1903

Askim Herredstyre

S a g 8 Skrivelse fra Politi Løken med Klage over Uro og Spektakel paa Frelsesarmeens Møder. Spesielt klagedes over Armeens Basar i vinter, som varede i 8 dage, og hvor Politiet ikke var istand til at opretholde Orden. I samme Forbindelse er ogsaa indløbet Klage fra Huseiere ved Stationen.

10de Oktober 1903

Frelsesarmeens nye Bygning ved Askim Station skal indvies førstekomende Torsdag Aften. I den Anledning kommer Fru Kommandør Risdal hit. Det er en liden pen enetages Bygning indredet med Forsamlingssal, et mindre Værelse, som ved festlige Tilstelninger skal benyttes som Kjøkken og Entree. Salen er lys og venlig, meget høi under taget og ualminelig godt ventileret, hvilket jo er en hovedbetingelse for en Forsamlingssal.

Frelsesarmeen har den Tid, den har havt sin Virksomhed her i Askim, skaffet sig mange Venner, og vi er forvisset om, at ogsaa de, der endnu ser paa Armeen med mindre blide Øine, i en kortere eller fjernere Fremtid vil komme til at sympatisere med den.

Maatte Armeens virksomhed i den nye Bygning blive til velsignelse.

